

De
tragiek
van een
sober staatsman

*Een historisch onderzoek naar de binnenlandse beeldvorming van
premier Lubbers als internationaal figuur (1982-1994)*

Masterscriptie Politiek en Parlement

Pepijn Aarnink
s4072529
15 augustus 2015

Begeleider: drs. A.C. Hoetink

Foto:

Ruud Lubbers tijdens een bijeenkomst van regeringsleiders in 1989. V.l.n.r.: Koningin Beatrix, Helmut Kohl, Lubbers, Hans van den Broek, Margaret Thatcher, Felipe Gonzalez en Wilfried Martens.

Bron:

http://www.dbnl.org/tekst/jous008ruud01_01/jous008ruud01_01_0024.php

Inhoudsopgave

Blz.

Inleiding en Status Quaestionis.....	4-11
1: De scepsis en de doorbraak.....	12-22
<i>'Ik heb er uit mezelf niet zoveel behoefte aan politiek profiel te maken'</i>	13-15
<i>'Ruud Shock' neemt de scepsis weg</i>	15-17
<i>Lubbers en Thatcher: de eerste vergelijkingen</i>	17-18
<i>De internationale doorbraak in de kruisrakettenkwestie</i>	19-22
2: Het gezag van de <i>primus inter pares</i> in de internationale gemeenschap.....	23-34
<i>Het 'Lubbers-effect' en de ergernissen over de kabinetsleider</i>	24-25
<i>Het primaat van de buitenlandse politiek</i>	25-29
<i>Het snel groeiende gezag in de internationale gemeenschap</i>	29-32
<i>Van 'Zwarte maandag' naar 'Maastricht'</i>	32-34
3: De Europeaan valt van zijn voetstuk.....	35-46
<i>Tien jaar Lubbers: de staatsman staat sterk</i>	36-37
<i>De eerste Brusselse geruchten en het Europese gevoel van de premier</i>	38-39
<i>De strijd om de voorzittersstoel</i>	39-43
<i>Na 'Korfoe': de kritiek en het stille vertrek</i>	43-46
Slotbeschouwing.....	47-51
Bronnenlijst.....	52-56

Inleiding en Status Quaestionis

‘Een deerniswekkende figuur’, zo sprak oud-premier Dries van Agt in 1984 over de beperkte staatsrechtelijke positie van de Nederlandse premier in vergelijking tot zijn Britse collega.¹ Het weerhield het gezaghebbende Amerikaanse weekblad *Time* er eerder dat jaar niet van om premier Lubbers om te dopen tot *Ruud Shock*. Zijn no-nonsensestijl en de daarmee gepaard gaande grootschalige bezuinigingen werden internationaal geroemd, juist door de Britse premier Margaret Thatcher. Met geveinsde verontwaardiging had ze de minister-president bij een ontmoeting toegesproken: ‘Mister Lubbers, are you really intending to cut the salaries of your public employees by more than 3%? That's a disaster. I am supposed to be the toughest in Europe. You are going to ruin my reputation as the Iron Lady.’²

Ondanks zijn positie als ‘eerste onder gelijken’ kleefde aan Lubbers, veel meer dan aan zijn directe voorganger Van Agt, het beeld van een sterk figuur binnen de internationale gemeenschap. Dat er verschillen bestaan met betrekking tot het internationale gezag dat aan Nederlandse premiers werd toebedeeld, is evident. Maar hoe kunnen dergelijke verschillen worden verklaard?

De eerste benaderingswijze is de staatsrechtelijke. Hierbij draait het grotendeels om de positie van het minister-presidentschap, die door de geschiedenis behoorlijk is verstevigd. Persoonlijke verschillen tussen de ambtsbekleders spelen daarbij nauwelijks een rol. Ernst van Raalte was in 1917 een van de eerste auteurs die de ontwikkeling van het premierschap schetste in zijn proefschrift.³ In de decennia erna verschenen weinig titels over het minister-presidentschap, tot in de jaren tachtig de belangstelling voor het ambt van de premier weer toenam. In het kader van de probleemstelling verdient vooral de veranderde rol van de minister-president op het internationale toneel hier de aandacht.

In de staatsrechtelijk georiënteerde literatuur heerst consensus over de toenemende mogelijkheden die de premier heeft verkregen om op zich op dit niveau te laten gelden, in het bijzonder in ‘Europa’. Zo haalde Marja Kwast-Van Duursen een uitspraak van voormalig minister van Buitenlandse Zaken Van der Stoep aan over het belang van ‘het moment suprême

¹ De Telegraaf, ‘Keuze’, 26 september 1984, 1.

² Time, ‘Ruud Shock. The crunch and the cruise’, 23 januari 1984, <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,949952,00.html> [geraadpleegd op: 13-3-2015].

³ Ernst van Raalte, *De minister-president* (Den Haag 1917).

aan het haardvuur' van regeringsleiders tijdens de Europese Raad.⁴ Norbert Schmelzer wees in een bundel ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van Algemene Zaken ook op het lidmaatschap van de Raad, dat de rol van de minister-president heeft vergroot en bovendien duidelijk zichtbaar heeft gemaakt.⁵ In het verlengde daarvan heeft de jurist Peter Rehwinkel gesteld dat, met betrekking tot het buitenlands beleid, de premier steeds meer als 'gelijke onder eersten' wordt gezien. Als verklaringen hiervoor wijst hij, naast de juridische instelling van de Europese Raad in 1986, op een actievere rol van de minister-president bij staatsbezoeken.⁶ Ook de politicoloog Rudi Andeweg haalt de toenemende frequentie van bijeenkomsten van regeringsleiders aan als reden waarom de premier op het internationale toneel dominantier lijkt geworden.⁷ De sindsdien voortschrijdende Europeanisering heeft Derk Jan Eppink in 2005 doen betogen om de positie van de minister-president in Europa drastisch te versterken onder het mom van 'minder minister, meer president'.⁸

De tweede manier waarop verschillen in internationaal gezag verklaard kunnen worden, heeft betrekking op een onderscheid in leiderschapsstijl tussen premiers. In tegenstelling tot de staatsrechtelijke benaderingswijze, worden hierbinnen juist persoonlijke verschillen in de invulling van het premierschap benadrukt. Met name historici hebben op dit vlak veel werk verzet. Een eerste categorie werken die binnen deze benaderingswijze valt, zijn de verzamelwerken over Nederlandse minister-presidenten. Hoewel het voornamelijk chronologische overzichten van premierschappen betreft, vallen verschillen in politieke stijl tussen de hoofdpersonen hier vrij eenvoudig uit te destilleren. Te denken valt aan titels van de journalisten Van der List⁹ en Gualthérie van Weezel¹⁰ en van de historici Van der Horst¹¹ en Puchinger¹².

De historicus Henk te Velde heeft in zijn *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (2002) expliciet de verschillen in leiderschapsstijl tussen premiers uitgelicht. Te Velde verdedigt erin de these dat elke tijdperiode een eigen soort politieke

⁴ Marja Kwast-van Duursen, 'De minister-president en de Europese Raad', *Internationale Spectator* 38 (1984) 659.

⁵ W.K.N. Schmelzer, 'Minister-president en buitenlands beleid', in: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (ed.), *Voor de Eenheid van Beleid. Beschouwingen ter gelegenheid van vijftig jaar Ministerie van Algemene Zaken* (Den Haag 1987) 193.

⁶ Peter Rehwinkel, *De minister-president. Eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?* (Groningen 1991) 248.

⁷ Rudy Andeweg, 'The Dutch prime minister: Not just chairman, not yet chief?', *West European Politics* 14 (1991) 125-126.

⁸ Derk-Jan Eppink, Paul Bovend'Eert en Rein Jan Hoekstra, *Over de versterking van de positie van de minister-president* (Nijmegen 2005).

⁹ Gerry van der List, *Alle 42 Premiers. Hun Leven En Loopbaan* (2010).

¹⁰ Annemarie Gualthérie van Weezel, *De Smaak van de macht. Gesprekken Met Oud-Premiers* (2011).

¹¹ Han van der Horst, *Onze premiers (1901-2002). Hun weg naar de top* (2007).

¹² George Puchinger, *Nederlandse minister-presidenten van de twintigste eeuw* (Amsterdam 1994).

leider vraagt.¹³ Hoewel dit werk in beginsel gericht is op de stijl van de leider in de nationale politiek, zijn dergelijke verschillen natuurlijk ook op internationaal niveau aanwezig. Ronald Kroeze en Sjoerd Keulen, ook beiden historicus, hebben zich achter Te Velde's stellingname over de historische gebondenheid van politiek leiderschap geschaard.¹⁴ Daarnaast pogen zij een brug te slaan tussen het leiderschap in het politieke en het zakelijke domein. Volgens Kroeze en Keulen heeft met name de internationale opkomst van managementconcepten sinds de jaren tachtig ertoe geleid dat toppolitici zich lange tijd als managers afficheerden.¹⁵ In zijn overzichtswerk naar politieke tradities in Nederland, *Van regentenmentaliteit tot populisme* (2010), heeft Te Velde een apart hoofdstuk ingeruimd voor de minister-president. Hij hecht hierin opnieuw veel waarde aan de stijl van de naoorlogse premiers, maar neemt ook expliciet afstand van de hiervoor genoemde staatsrechtelijke benadering, door te wijzen op het belang van personen in de politiek.¹⁶ Ook besteed Te Velde in dit werk meer aandacht aan wat hij 'de introverte traditie van het minister-presidentschap' noemt. De meest gewaardeerde premiers waren volgens hem diegenen die bestuurlijke kwaliteit aan een bescheiden presentatie wisten te koppelen.¹⁷

Met *Van regentenmentaliteit tot populisme* schuift Te Velde meer op in de richting van de laatste benaderingswijze die dit onderzoek onderscheidt, namelijk die van beeldvorming en imago. Anders dan bij voorgenoemde 'scholen', draait het hierbij niet zozeer om concrete ontwikkelingen in het ambt of om de handelingen van de premier, maar om collectieve percepties die daarvan bestaan.

Literatuur over beeldvorming en imago is oorspronkelijk afkomstig uit de communicatiewetenschappen en heeft, in het verlengde daarvan, veel raakvlakken met onderwerpen als marketing en *branding*. Kevin Lane Keller, hoogleraar marketing aan Dartmouth College, definieerde merkimago (*brand image*) in 1993 als 'perceptions about a brand as reflected by the brand associations held in consumer memory'.¹⁸ Vanaf eind jaren negentig zijn marketingconcepten als deze in toenemende mate doorgedrongen tot de politieke wetenschappen. De relevantie van imago in de politiek (*political brands* of –

¹³ Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002).

¹⁴ Sjoerd Keulen en Ronald Kroeze, *De leiderschapscarrousel. Waarom iedere tijd zijn eigen leiders vraagt* (Amsterdam 2011).

¹⁵ Sjoerd Keulen en Ronald Kroeze, 'Managerpolitiek: waarom historici oog voormanagement moeten hebben', *BMGN – Low Countries Historical Review* 127 (2012) 97-112.

¹⁶ Henk te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam 2010) 181-183.

¹⁷ *Ibidem*, 181.

¹⁸ Kevin Lane Keller, 'Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity', *Journal of Marketing* 57 (1993) 3.

branding) wordt tegenwoordig dan ook volmondig door politicologen erkend.¹⁹ Bovendien overschaduwde deze ‘zachte’ kant van de politiek ook dikwijls de ‘harde’ zijde, namelijk die van beleid.²⁰ De Amerikaanse presidentsverkiezingen van 1960, waarin publieke optredens een cruciale rol speelden, zijn hiervan een voorbeeld. Terwijl hij bij aanvang nog een voorsprong had op zijn slechts vier jaar jongere tegenstrever, moest Richard Nixon zijn fletse en breekbare uitstraling het afleggen tegen het imago van de jeugdige en optimistische John F. Kennedy.²¹ Volgens Chad en Mark Milewicz, respectievelijk docenten marketing en politicologie, is politiek imago een co-creatie van verschillende relevante actoren, zoals partijen, politici, hun tegenstrevers en de media.²² Imago kan dan ook actief beïnvloed worden, bijvoorbeeld door politiek beladen gebeurtenissen.²³ Een krachtige illustratie hiervan is Margaret Thatchers optreden in de Falklandoorlog, dat haar naast electorale winst ook een versterking van haar imago als ‘Iron Lady’ opleverde.²⁴

Nauw verwant met dergelijke marketingliteratuur en ook vallend binnen de categorie beeldvorming en imago, zijn werken over aanzien in de internationale politiek. Daartoe behoren concepten als gezag, prestige, eer, status, reputatie en respect. Vooral auteurs met een achtergrond in de internationale betrekkingen hebben hiernaar onderzoek verricht.²⁵ Een ervan, Steve Wood, geeft een minimalistische definitie van prestige als ‘erkenning van importantie’ en ziet het concept onder andere als een product van de sociale verhoudingen binnen de internationale gemeenschap.²⁶ Jason Sharman ziet reputatie als ‘een collectief gedeelde opvatting met betrekking tot het karakter of de aard van een referent’. Hij stelt

¹⁹ Zie bijvoorbeeld: Chad M. Milewicz en Mark C. Milewicz, ‘The Branding of Candidates and Parties: The U.S. News Media and the Legitimization of a New Political Term’, *Journal of Political Marketing* 13 (2014) 233-263; Gareth Smith, ‘Conceptualizing and Testing Brand Personality in British Politics’, *Journal of Political Marketing* 8 (2009) 209-232; Helmut Schneider, ‘Branding in Politics - Manifestations, Relevance and Identity-Oriented Management’, *Journal of Political Marketing* 3 (2004) 41-67; Dennis A. Gioia, Aimee L. Hamilton en Shubha D. Patvardhan, ‘Image is everything: Reflections on the dominance of image in modern organizational life’, *Research in Organizational Behavior* 34 (2014) 129-154; J. Egan, ‘Political marketing: Lessons from the mainstream’, *Journal of Marketing Management* 15 (1999) 495-503; C. Landtsheer, D. de Vries en P.D. Vertessen, ‘Political impression management: How metaphors, sound bites, appearance effectiveness, and personality traits can win elections’, *Journal of Political Marketing* 7 (2008) 217-238.

²⁰ Gioia, Hamilton en Patvardhan, ‘Image is everything’, 141; Egan, ‘Political marketing: Lessons from the mainstream’, 496.

²¹ Gioia, Hamilton en Patvardhan, ‘Image is everything’, 142.

²² Milewicz en Milewicz, ‘The Branding of Candidates and Parties’, 233-263.

²³ Gareth Smith, ‘The 2001 General Election: Factors Influencing the Brand Image of Political Parties and their Leaders’, *Journal of Marketing Management* 17 (2001) 998.

²⁴ Louisa Hadley, *Responding to Margaret Thatcher's death* (2014) 9.

²⁵ Zie bijvoorbeeld: Steve Wood, ‘Prestige in world politics: History, theory, expression’, *International Politics* 50 (2013) 387-411; Shashank Joshi, ‘Honor in International Relations’, *Harvard University Weatherhead Center for International Affairs Working Paper Series* (2009) 1-31; Jason C. Sharman, ‘Rationalist and Constructivist Perspectives on Reputation’, *Political Studies* 55 (2007) 20-37; Reinhard Wolf, ‘Respekt. Ein unterschätzter Faktor in den Internationalen Beziehungen’, *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* 15 (2008) 5-42.

²⁶ Wood, ‘Prestige in world politics’, 388-390.

daarbij dat reputatie nauwelijks door deze referent zelf kan worden beïnvloed.²⁷ In het algemeen erkent deze groep auteurs dat aanzien, de noemer waaronder de nauwverwante concepten hier vallen, op zichzelf waarde heeft in de buitenlandse politiek, los van materieel gewin. Aanzien hoeft dan ook niet per definitie overeen te komen met de (materiële) werkelijkheid. Ook deze auteurs onderscheiden aldus het hierboven geschetste verschil tussen de ‘harde’ en de ‘zachte’ zijde van politiek.

In het verklaren van het internationale gezag van een premier schieten de eerste twee benaderingswijzen op zichzelf tekort. De staatsrechtelijke benadering legt te veel de nadruk op het ambt van de premier, waardoor verschillen tussen de ambtsbekleders buiten beschouwing vallen. Het tweede perspectief, leiderschapstijl, richt zich juist wel op dit persoonlijk onderscheid, maar stelt het concrete handelen van politiek leiders centraal. Daaruit kan niet per definitie een gezagvol beeld worden ontleend. Immers, imago en werkelijkheid kunnen, zoals gesteld, uit elkaar lopen. Verder leent de leiderschapstijl-benadering zich een stuk lastiger voor het internationale toneel dan voor de binnenlandse politiek. Stijlverschillen zijn op kabinetsniveau nog relatief goed te ontwaren, maar in de buitenlandse politiek is dat, gezien het feit dat er veel achter de schermen plaatsvindt, een stuk lastiger.

Waarom dan wel de benadering van beeldvorming en imago? Allereerst omdat beeldvorming in de internationale politiek van wezenlijk belang is. Juist omdat de daadwerkelijke politieke processen op dit niveau dikwijls lastig te doorgronden zijn (van een Europese Raad worden bijvoorbeeld geen notulen gemaakt), komt er veel aan op de informatie van de hoofdrolspelers zelf en de personen (bijvoorbeeld diplomaten, politici) die daaromheen hangen. De buitenlandse politiek is dan per definitie een ruimte waarbinnen veel beeldvorming plaatsvindt. Ten tweede is er, zeker binnen de kaders van beeldvorming en imago, nog weinig expliciet geschreven over Nederlandse premiers op het internationale toneel. Biografieën van en werken over minister-presidenten richten zich immers voornamelijk op hun handelen als politici, waarbij internationaal gezag slechts terloops ter sprake komt.²⁸ In de literatuur over Nederlandse kabinetten vormt imago ook een beperkt

²⁷ Sharman, ‘Rationalist and Constructivist Perspectives on Reputation’, 26.

²⁸ Zie bijvoorbeeld: Lambert Giebels, *Beel. Van vazal tot onderkoning. Biografie 1902-1977* (1996); Cees Meijer, *Jan de Quay (1901-1985). Een biografie* (2014); Jan Willem Brouwer en Johan van Merrienboer, *Van Buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie* (2011); Wilfried Scholten, *Mooie Barend. Biografie van B.W. Biesheuvel 1920-2001* (2012); Anet Bleich, *Joop Den Uyl. Dromer en doordouwer* (2008); Johan van Merrienboer, Peter Bootsma en Peter van Griensven, *Van Agt. Tour de force. Biografie* (2008); Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000), Henk te Velde en Piet de Rooy, *Met Kok. Over Veranderend Nederland* (Amsterdam 2005).

onderdeel²⁹, al heeft Ija van den Broek in haar proefschrift over de herinnering aan het kabinet-Den Uyl wel nadrukkelijk het thema beeldvorming centraal gezet. Ze beschrijft erin hoe mythes over het kabinet als ‘de maakbare samenleving’ en ‘de potverteerdersmythe’ ontstonden en hoe deze na het aftreden veranderden in de collectieve herinnering.³⁰ Ook Remieg Aerts heeft in *Het aanzien van de politiek* (2009) gepleit voor een nieuwe benadering van de politieke geschiedenis, met juist meer aandacht voor het imago van de politiek als dusdanig.³¹ Het eerder aangehaalde *Van regentenmentaliteit tot populisme* van Henk te Velde past ook in dit rijtje.

Juist omdat er relatief weinig werken over het internationale gezag van Nederlandse premiers zijn verschenen, kan een onderzoek daarnaar verhelderend werken. Vragen als hoe een beeld van een premier als internationaal figuur vorm krijgt en hoe dat zich ontwikkelt, of onder welke omstandigheden hij politiek gezag in de internationale gemeenschap krijgt toegeschreven, zijn in dat kader interessant. Daarbij kan er bovendien aandacht worden besteed aan de verhouding tussen enerzijds het zelfbeeld (of zelfpresentatie) van de premier als internationaal figuur en anderzijds het beeld dat hem als dusdanig wordt toegeschreven. Bovendien kan de invalshoek van beeldvorming en imago nieuwe inzichten met zich meebrengen voor het onderzoek naar Nederlandse premiers in vergelijkend perspectief, alsmede hun positie binnen de internationale gemeenschap in het algemeen. Tenslotte kan een beeldvormingsonderzoek aantonen dat deze benaderingswijze een eigen dynamiek kent en daarmee expliciet toegevoegde waarde heeft in relatie tot de twee eerder uitgelichte benaderingswijzen.

Zoals de inleiding wellicht al verraadde, zal Ruud Lubbers in dit onderzoek centraal staan. De langstzittende premier van Nederland wordt in de boeken en bundels die over hem zijn verschenen dikwijls geroemd, vaak om het succesvolle saneringsbeleid dat hij met name in de jaren tachtig voerde. Wat verder opvalt, zijn de daarbij regelmatig voorbijkomende noties over Lubbers’ positie binnen de internationale gemeenschap. Zo onderhield de premier goede contacten met toenmalige regeringsleiders als Thatcher, Kohl, Reagan en later ook Bush.³² Desondanks wordt er in weinig werken lang stilgestaan bij zijn buitenlandse betrokkenheid.

²⁹ Zie met name de werken uit de serie *Parlementaire Geschiedenis na 1945*, verschenen bij het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis te Nijmegen.

³⁰ Ija van den Broek, *Heimwee naar de politiek. De herinnering aan het kabinet-Den Uyl* (2002).

³¹ Remieg Aerts, *Het aanzien van de politiek. Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009).

³² Zie bijvoorbeeld: Arendo Joustra (red.), *Ruud Lubbers. Manager in de politiek* (Baarn 1989); Robbert Ammerlaan (red.), *Afscheid van Ruud Lubbers* (1994); Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000).

Het boek *De geheimen van het torentje*³³, dat met Lubbers' medewerking tot stand kwam, schenkt er enige aandacht aan, evenals *Mirakel en Debacle*, het proefschrift van Bob van den Bos over de politieke besluitvorming rondom het Verdrag van Maastricht.³⁴ Ook is er voornamelijk geen echte biografie over het leven van de voormalig premier verschenen. Niettemin is bij Lubbers', meer dan bij andere premiers, een reputatie van enig internationaal gezag blijven hangen.

De vraag die daaruit voortvloeit, is hoe dat beeld van premier Lubbers (1982-1994) als internationaal figuur vorm kreeg en hoe dat zich gedurende zijn minister-presidentschap heeft ontwikkeld. Daarbij zijn met name de cesuren in dit imago van belang. Zoals gesteld in de stand van het onderzoek, is politiek imago het resultaat van beïnvloeding door meerdere actoren³⁵ en is internationaal prestige onder andere het product van de sociale verhoudingen binnen de internationale gemeenschap.³⁶ De vraag op welke wijzen hem gezag in die gemeenschap van regeringsleiders werd toegeschreven, is dan ook relevant. Verder beschouwt dit onderzoek beeldvorming niet louter als een kwestie van toegeschreven imago, maar besteedt het ook aandacht aan Lubbers' zelfbeeld als internationaal figuur. Meer concreet gaat het dan om zijn zelfpresentatie in dat kader. Extra aandacht verdient tenslotte de vergelijking met andere Nederlandse premiers op het internationale toneel. Contrasterende beelden van Lubbers' voorgangers werken verhelderend in het duiden van Lubbers' eigen imago en zijn daarom nuttig om mee te nemen.

Het bronmateriaal waarop dit onderzoek gestoeld is, kent een zekere afbakening. Het bestaat voor het leeuwendeel uit kranten- en tijdschriftartikelen uit de binnenlandse pers. Imago krijgt, zoals gesteld, vorm als co-creatie van partijen, politici en de media³⁷. De pers vormt daarom een relevant platform waarop beeldvorming plaatsvindt, zowel door journalisten, als door partijen en politici. Bij de selectie van deze artikelen is zorg gedragen voor een spreiding in de politieke signatuur van de kranten en tijdschrifttitels.³⁸ Om verder de relevante informatie aan het bronmateriaal te onttrekken, heeft dit onderzoek gebruik gemaakt

³³ Arendo Joustra en Erik van Venetië, *De geheimen van het torentje. Praktische gids voor het premierschap* (Amsterdam 1993).

³⁴ Bob van den Bos, *Mirakel en Debacle. De Nederlandse besluitvorming over de Politieke Unie in het Verdrag van Maastricht* (Leiden 2008).

³⁵ Milewicz en Milewicz, 'The Branding of Candidates and Parties', 238.

³⁶ Wood, 'Prestige in world politics', 388-390.

³⁷ Milewicz en Milewicz, 'The Branding of Candidates and Parties', 238.

³⁸ Het krantenmateriaal dat is ingezien, is deels afkomstig uit het archief van de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) bij het Ministerie van Algemene Zaken in Den Haag. Verder zijn zowel regionale als landelijke dagbladen van de krantendatabank *Delpher* gebruikt. Wat betreft de tijdschrifttitels, zijn met name *Elsevier*, *HP/De Tijd*, *Vrij Nederland* en *De Groene Amsterdammer* geraadpleegd. Bij het materiaal afkomstig uit het RVD-archief dient te worden vermeld dat de paginanummers erbij dikwijls zijn weggeknipt. Die konden dan ook niet altijd worden opgenomen in de annotatie.

van een analysekader. Dat kader bevatte onder andere vragen over Lubbers' gezag in de internationale gemeenschap, het ambt van de premier op internationaal niveau, de verhouding tussen binnenlandse en buitenlandse politiek en vergelijkingen met zijn voorgangers. Extra aandacht is besteed aan de specifieke termen en typeringen die daarbij werden gebruikt.

Dit onderzoek kent grotendeels een chronologische opzet. Alle hoofdstukken beginnen met een korte uiteenzetting van de relevante politiek-historische context, in het bijzonder op internationaal niveau. Het eerste hoofdstuk gaat in op de periode vanaf Lubbers' aantreden tot en met de kruisrakettenkwestie, waarbij het veel aandacht schenkt voor het aanvankelijke beeld van Lubbers als nationaal politiek figuur. Het tweede hoofdstuk beslaat een langere periode, vanaf het aantreden van zijn tweede kabinet in 1986 tot de totstandkoming van het Verdrag van Maastricht (eind 1991). Dit deel omvat twee thematische lijnen: het primaat van de buitenlandse politiek en Lubbers' groeiende gezag in de internationale gemeenschap. Het derde en laatste hoofdstuk heeft een zekere overlap met het vorige en richt zich op de laatste jaren van Lubbers' premierschap. Daarbij staat zijn imago als Europees politicus centraal. De slotbeschouwing omvat een kleine epiloog en bevat de voornaamste bevindingen, in bijzonder met betrekking tot de bredere probleemstelling.

1. De scepsis en de doorbraak

Dat Ruud Lubbers uiteindelijk premier zou worden, was verre van vanzelfsprekend. Dries van Agt ging de Tweede Kamerverkiezingen van september 1982 immers in als de eerste man van het CDA. Die verkiezingen mondden uit in een overwinning voor de PvdA. Op voorhand werd echter al duidelijk dat het CDA en de VVD een voorkeur voor elkaar hadden in een nieuw te vormen kabinet. PvdA-informateur Jos van Kemenade moest dan ook al snel de strijd staken, waarna de christendemocraten en de liberalen coalitiegesprekken opnamen. Terwijl een regeerakkoord tussen beide partijen in rasse schreden naderde, besloot Van Agt tot grote publieke verbazing plotseling uit de landelijke politiek te vertrekken. Dat betekende dat Lubbers, als voormalig fractieleider van het CDA, ineens tot zijn opvolger werd gebombardeerd. Na een korte formatieperiode was het kabinet-Lubbers een feit.³⁹

Het nieuwe kabinet, dat voor een opmerkelijk deel uit managers en directeurs uit het bedrijfsleven bestond⁴⁰, inclusief Lubbers zelf, stond voor een moeilijke opgave. Het economisch getij zat, als gevolg van een wereldwijde economische crisis, flink tegen en de hoge overheidsuitgaven drukten zwaar op de begroting. Lubbers' eerste kabinetsperiode stond dan ook in het teken van een 'driesporenbeleid' om deze problemen aan te pakken: de verbetering van het ondernemersklimaat, de bevordering van de werkgelegenheid zonder al te veel overheidsmiddelen te besteden en de terugdringing van het financieringsstekort.⁴¹ Dat laatste kreeg gestalte door grootschalige bezuinigingen op de overheidsuitgaven, in het bijzonder door het korten van de ambtenarsalarissen.

Op internationaal vlak was de kruisrakettenkwisatie dominant tijdens Lubbers I. De vraag of er al dan niet 48 raketten op vliegbasis Woensdrecht moesten worden gestationeerd als antwoord op de Russische nucleaire dreiging, verdeelde het kabinet van meet af aan.⁴² De Europese integratie had ondertussen veel te lijden onder een intergouvernementele stemming. Er waren grote onenigheden tussen de lidstaten over het budgettaire beleid van de Gemeenschap. Het Verenigd Koninkrijk, waar sinds 1979 de conservatieve premier Margaret Thatcher de leiding had, was het fundamenteel oneens met de Europese afdrachtsregeling. De Britse bijdrage aan het Brusselse budget was groot, terwijl er maar weinig financieel geprofiteerd werd van de Gemeenschap. De grootste Europese subsidies waren immers

³⁹ Jac Bosmans en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (2011) 166-167.

⁴⁰ Kroeze en Keulen, 'Managerpolitiek', 102.

⁴¹ Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999) 321.

⁴² Bosmans en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 168-170

bestemd voor de landbouwsector, die in het Verenigd Koninkrijk een stuk kleiner was dan in bijvoorbeeld Frankrijk. De Britten eisten aldus een compensatieregeling, een houding die de Europese regeringsleiders tijdens hun onderlinge ontmoetingen regelmatig in een patstelling deed belanden.⁴³

In dit eerste hoofdstuk, dat de eerste kabinetsperiode beslaat, staat de beeldvorming rondom de opkomst van premier Ruud Lubbers als internationaal figuur centraal. Om die ontwikkeling te duiden, zal dit hoofdstuk evenwel veel aandacht besteden aan het voornamelijk op binnenlandse aspecten gestoelde beeld dat Lubbers bij aanvang van zijn premierschap werd toegeschreven.

'Ik heb er uit mezelf niet zoveel behoefte aan om politiek profiel te maken'

Lubbers' onvoorziene aanstaande premierschap deed flink wat stof opwaaien in de landelijke pers. Niet in de laatste plaats was dat het gevolg van zijn politieke verleden, waarin hij onder meer als KVP-er zitting nam in het progressieve kabinet-Den Uyl als minister van Economische Zaken (1974-1977). Die periode gaf hem enerzijds de reputatie een voor confessionele begrippen linkse signatuur te hebben, terwijl Lubbers anderzijds bekend stond om zijn neiging met aftreden te dreigen, wanneer hij het weer eens grondig oneens was met het in de ministerraad besprokene.⁴⁴ In de daaropvolgende kabinetten-Van Agt ging een ministerspost juist telkens aan hem voorbij. In plaats daarvan diende Lubbers als fractievoorzitter de CDA-gelederen gesloten te houden om de krappe Kamermeerderheid van het centrumrechtse kabinet Van Agt-Wiegel te kunnen garanderen. De aanwezigheid van een groep linksgeoriënteerde fractiegenoten, de zogenaamde 'loyalisten', maakte dat een even zware als uitdagende opgave.⁴⁵ Met deze persoonlijke geschiedenis in het achterhoofd schetste *Vrij Nederland* de onverwachte aard van Lubbers' gang naar het premierschap: 'De verguisde. De immer gepasseerde. De afwachtende. De inzetbare. (...) Was dit het moment waarop Lubbers dan eindelijk zou doen waartoe eigenlijk niemand hem meer in staat achtte: het grijpen van de macht?'.⁴⁶

⁴³ Wim van Meurs et al., *Europa in alle staten. Zestig jaar geschiedenis van de Europese integratie* (Nijmegen 2013) 138-139.

⁴⁴ Arendo Joustra en Erik van Venetië (red.), *Ruud Lubbers. Manager in de politiek* (Baarn 1989) 157.

⁴⁵ Matt Dings en Gerard Driehuis, 'Onze Ruud bestaat niet. Hoe de ideeënmakelaar van het CDA toch nog premier werd', *De Tijd* 9 (1982) 32.

⁴⁶ Joop van Tijn en Max van Weezel, 'Na de troonsafstand. De heiligverklaring van Ruud Lubbers – omdat de Andriessen-lobby te weinig tijd kreeg', *Vrij Nederland* 43 (1982) 1-2.

Net als het imago van een merk⁴⁷, werd ook Lubbers' imago als beginnend premier aldus voor een wezenlijk deel door zijn persoonlijke geschiedenis bepaald. Gezien het feit dat Lubbers zich vooral in de binnenlandse politiek had voortbewogen, waren internationale aspecten dan ook amper onderdeel van dat beeld. *NRC Handelsblad* repte echter al wel over 'een redelijk inzicht in de internationale politieke en militaire verhoudingen', ingegeven door zijn ervaring als fractievoorzitter.⁴⁸ De commentaren richtten zich verder met name op de karaktereigenschappen en de politieke achtergrond van de nieuwe minister-president. Persoonlijk werd Lubbers vrij eenduidig getypeerd. De nieuwe premier stond vooral bekend als een ijverige en hardwerkende politicus, maar ook als 'zondagskind' en een typische zakenman. Dat laatste kwam door zijn verleden als directeur van het constructiebedrijf Hollandia. Het bracht tevens een schaduw van belastingaffaires met zich mee: Lubbers zou als minister van Economische Zaken Hollandia hebben bevoordeeld met gunstige wetgeving. Verder legde de pers de nadruk op het bij vlagen onnavolgbare taalgebruik van de aanstaande minister-president, zijn hang naar dossierkennis en zijn neiging om constant allerlei ideeën te lanceren.⁴⁹

Het beeld van Lubbers' politieke visie was een stuk minder helder. De aanstaande premier heette vooral een pragmaticus te zijn, een bruggenbouwer zonder uitgesproken ideologie. Het opinieblad *De Tijd* verwoordde deze politieke onduidelijkheden treffend: 'Voor zover dat uit zijn onnavolgbare sfinxenbargoens valt te destilleren, is het dat wat Lubbers drijft: een eeuwige behoefte aan evenwicht en harmonie, aan het midden tussen enerzijds en anderzijds'.⁵⁰ Gezien deze reputatie en met de economische malaise in het achterhoofd, bestonden er twijfels of Lubbers een helder en overtuigend beleid kon presenteren met impopulaire, doch aanvaardbare maatregelen.⁵¹

Afgezet tegen zijn voorgangers in het ambt, viel op dat Lubbers' politieke stijl eerder in verband werd gebracht met die van de socialist Den Uyl, dan met die van zijn directe voorganger en partijgenoot Van Agt. Deze overeenkomsten hadden vooral betrekking op Lubbers' drang om meer te doen dan enkel 'op de winkel passen', zoals Van Agt werd toegeschreven, maar ook actief daden te stellen.⁵² *Elsevier* schetste honderd dagen na het

⁴⁷ Kevin Lane Keller's definitie: 'perceptions about a brand as reflected by the brand associations held in consumer memory', in: Kevin Lane Keller, 'Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity', *Journal of Marketing* 57 (1993) 1-22.

⁴⁸ F. Kok, 'R.F.M. Lubbers. Ideeënmachine die geen moment hapert', *NRC Handelsblad*, 3 november 1982.

⁴⁹ Rimmer Mulder, 'De opkomst van een ijverig man. Lubbers woekert met de van God gegeven talenten', *Brabants Nieuwsblad*, 29 oktober 1982.

⁵⁰ Dings en Driehuis, 'Onze Ruud bestaat niet', 44.

⁵¹ Kok, 'R.F.M. Lubbers. Ideeënmachine die geen moment hapert'.

⁵² Rimmer Mulder, 'De opkomst van een ijverig man'.

aantreden van het kabinet-Lubbers de voornaamste verschillen tussen Lubbers en Van Agt. Allereerst maakte het imago van bruggenbouwer de nieuwe premier duidelijk verschillend van zijn voorganger. Van Agt, stelde het blad, was zich er juist van bewust dat ‘het nutteloos is te proberen het onverzoenlijke en de onverzoenlijken met elkaar te verzoenen’, wat getuigde van meer ideologische aanleg. Ook het soms zweverige taalgebruik van Lubbers werd gehekeld, afgezet tegen de ‘cultuur van het woord’ die Van Agt voorstond.⁵³ *Elsevier* prees de premier verder weliswaar om zijn technocratische kennis en arbeidsethos, maar stelde ook vast dat hij het richtinggevoel van Van Agt en de politieke slimheid van Den Uyl miste. Qua populariteit zou Lubbers daarom ook ‘nooit Ome Joop, nimmer Onze Dries’ worden.⁵⁴

De minister president zelf stelde zich van meet af aan bescheiden op en scheen zich niet zozeer te bekommeren om de publieke scepsis en zijn nevelige imago. Bij het aftreden van Van Agt had hij zich al voorzichtig getoond door zich ‘vanuit een positieve grondhouding’ te beraden over ‘de aanvaarding van de kandidatuur, zoals die feitelijk aan de orde zal komen bij de formatie’.⁵⁵ Lubbers presenteerde zichzelf bovendien als teamspeler, die aldus middenin het kabinet stond: ‘Ik heb er uit mezelf niet zoveel behoefte aan om politiek profiel te maken. De kracht moet uitgaan van de ploeg.’⁵⁶ Het bleek een opmerking die naadloos aansloot bij het beeld dat deze kabinetsploeg uiteindelijk kreeg toegeschreven: *no-nonsense*.

‘Ruud Shock’ neemt de scepsis weg

Van de aanvankelijke scepsis bij het aantreden van Lubbers was ruim een jaar later weinig meer over. Dat was vrij verwonderlijk, gezien het feit dat het kabinet een drastisch bezuinigingsbeleid had ingezet, dat vooral tot uiting kwam in een forse verlaging van de ambtenarensalarissen.⁵⁷ Massale stakingen waren het gevolg, maar Lubbers bleek niettemin zeer populair. *De Tijd* kwam terug op eerdere uitspraken over het populisme van Van Agt dat plaats zou maken voor ‘mist’, dat wilde zeggen: politieke onduidelijkheid. De populariteit van Lubbers, zo stelde het blad, was in tegenstelling tot die van zijn voorganger ‘niet gebaseerd op het bespelen van oneigenlijke emoties rond abortus, wielrennen of porno, maar gewoon op

⁵³ René de Bok en Coen van Harten, ‘Het kabinet-Lubbers. De eerste 100 dagen’, *Elseviers Magazine* 39 (1983) 14.

⁵⁴ *Ibidem*, 10.

⁵⁵ Van Tijn en Van Weezel, ‘Na de troonsafstand’, 2.

⁵⁶ De Bok en Van Harten, ‘Het kabinet-Lubbers. De eerste 100 dagen’, 15.

⁵⁷ Aerts, De Liagre Böhl, De Rooy en Te Velde, *Land van kleine gebaren*, 323.

respect voor het beleid van de premier'.⁵⁸ Dat de parlementaire pers eensgezind was in haar waardering voor Lubbers, bleek in december 1983, toen hij in een enquête onder hen met afstand werd gekozen tot politicus van het jaar. De titel was typerend: 'Eindelijk een echte minister-president'. Journalisten verkozen Lubbers 'opvallend vaak met frisse tegenzin', maar konden desondanks niet om 'het fenomeen' heen. De premier werd dan ook geprezen om zijn leiderschap in het kabinet: 'De zaken liggen duidelijker dan in jaren het geval is geweest, er is weer iemand de baas'.⁵⁹

Een internationaal figuur was Lubbers in de publieke beeldvorming echter nog niet. Illusterend was dat, gevraagd naar de beweegredenen voor zijn uitverkiezing tot politicus van het jaar, enkel Lubbers' binnenlandse politieke verdiensten werden opgesomd. Dat was wellicht ook niet geheel verwonderlijk gezien de opschudding over de ambtenarensalarissen. Zijn eerste relevante schreden op het internationale podium had Lubbers in de Verenigde Staten gezet, bij een bezoek aan president Reagan. Veel indruk kon de premier echter niet maken, was het alleen al om het feit dat de aanwezige Amerikaanse journalisten voornamelijk geïnteresseerd waren in hun eigen president. Lubbers kreeg aldus de figurantenrol toebedeeld. Ook de verschillen in zelfpresentatie werden publiekelijk uitgelicht: 'De Amerikaanse president gul lachend en blijkbaar in voortreffelijke conditie; zijn Nederlandse logé met een zenuwachtige grimas en twee handen teveel aan het lijf'.⁶⁰ Een jaar later citeerde *Vrij Nederland* een anonieme politieke bron die de twijfel uitsprak of Lubbers zijn ideeën überhaupt wel kon overbrengen. Zijn Amerikaanse collega kon dat in elk geval een stuk beter: 'Die [Reagan, P.A.] heet ook niet voor niets *the great communicator*. Dát zie ik Ruud nog niet worden'.⁶¹ Het beeld van een bescheiden premier leek dus ook op het internationale toneel stand te houden.

Het eerste internationale respect dat Lubbers ontving, was dan ook niet zozeer het gevolg van zijn buitenlandse presentatie, maar van zijn kabinetsbeleid. In januari 1984 bracht Lubbers opnieuw een bezoek aan het Witte Huis. Het gerenommeerde Amerikaanse weekblad *Time* maakte van die gelegenheid gebruik door de premier te portretteren. *Ruud Shock*, zoals het blad Lubbers typeerde, werd geprezen om zijn doortastende bezuinigingsbeleid, waarmee hij Nederland had 'getransformeerd van een van de meest vrijgevigste welvaartsstaten tot leider

⁵⁸ Gerard Driehuis, 'Hoe de deugd van de premier zijn partij uit de nood moet helpen. Redt Lubbers het CDA?', *De Tijd* 10 (1983) 9.

⁵⁹ Gerard Driehuis, 'Eindelijk een echte minister-president'. Ruud Lubbers politicus van het jaar', *De Tijd* 10 (1983) 5.

⁶⁰ Marc de Koninck, 'Roet Loebbers' in Amerika', *De Limburger*, 19 maart 1983.

⁶¹ Joop van Tijn en Max van Weezel, 'Lubbers mag het kabinet niet voor zich annexeren. Dat imago van Ruud Shock mag hij niet te lang houden', *Vrij Nederland* 45 (1984) 7.

in het aanhalen van de broekriem'.⁶² Ook in Nederland genereerde het artikel veel publiciteit. Met name de woorden van de Britse prime minister Margaret Thatcher over het Nederlandse bezuinigingsbeleid werden gretig overgenomen. Thatcher zou Lubbers bij een ontmoeting met geveinsde verontwaardiging hebben toegesproken: 'Meneer Lubbers, bent u echt van plan de salarissen van uw ambtenaren met meer dan 3 procent te verlagen? Dat is rampzalig! Ik word verondersteld de hardste in Europa te zijn. U ruïneert mijn reputatie als Iron Lady!'.⁶³

Lubbers en Thatcher: de eerste vergelijkingen

De geschetste gelijkenis tussen het *no-nonsensebeleid* van het kabinet-Lubbers en dat van Thatchers conservatieve regering, die bekend stond om haar harde ingrepen in de collectieve sector, stond niet op zichzelf. De politieke overeenkomsten en verschillen tussen de twee premiers werden vaker uitgelicht dan bijvoorbeeld Lubbers' verhouding met zijn christendemocratische collega Kohl of met de Franse president Mitterrand. Een klein jaar voordat *Time* hem zou omdopen tot *Ruud Shock*, schreef *Het Parool* er al een politieke beschouwing over. Lubbers, schreef de krant, zou door zijn neiging alles te willen controleren de indruk wekken dat hij zijn premierschap naar Engels model wilde inrichten.⁶⁴ Daarmee werd impliciet naar Thatchers dominante politieke stijl gewezen. De verschillen werden door *Het Parool* vooral op politiek-ideologisch vlak gevonden. Thatcher toonde zich een zelfbewuste vertegenwoordiger van het conservatisme met een duidelijke toekomstvisie, terwijl Lubbers juist werd gekarakteriseerd als een woordvoerder van een 'beschaamd conservatisme, dat 'niet aanvallend, eerder timide' was. De premier werd neergezet als een 'christen-democraat zonder ideologie', met 'genuanceerde meningen waarmee weinig politieke theorieën zijn gemoeid'.⁶⁵ Het contrasterende beeld van de uitgesproken *Iron Lady* enerzijds en de bescheiden pragmaticus anderzijds beklifde dan ook.

Dat weerhield Lubbers er echter niet van om Thatcher soms openlijk te bekritisieren, met name op het terrein van de Europese politiek. De prime minister stond bekend als uiterst sceptisch over 'Brussel' en was er bijzonder op gebrand de Britse bijdrage daaraan drastisch in te perken.⁶⁶ Al vanaf zijn eerste bezoek aan *Downing Street 10* hamerde Lubbers daarom op het belang van de Europese Gemeenschap, dat volgens hem niet uit louter financiële

⁶² Time, 'Ruud Shock. The crunch and the cruise', 23 januari 1984, <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,949952,00.html> [geraadpleegd op: 13-3-2015].

⁶³ De Telegraaf, 'Ruud-„Shock”-Lubbers kampioen-bezuiniger van West-Europa', 20 januari 1984, 1.

⁶⁴ H.A. van Wijnen, 'Ruud Lubbers verbleekt in Thatchers licht', *Het Parool*, 14 mei 1983.

⁶⁵ Van Wijnen, 'Ruud Lubbers verbleekt in Thatchers licht'.

⁶⁶ Van Meurs et al., *Europa in alle staten*, 140.

aspecten bestond.⁶⁷ Lubbers presenteerde zich verder in de landelijke pers als een stevige tegenstander van Thatchers plannen om de EG-bijdrage van het Verenigd Koninkrijk aanzienlijk te verminderen. Nadat de prime minister tijdens een vergadering van de Europese Raad in Athene (december 1983) opnieuw een verwoede poging had gedaan om steun te krijgen voor haar plannen, liet Lubbers optekenen dat hij het volstrekt oneens was ‘met de redeneringen en rekensommen van mevrouw Thatcher’. De premier deed de Britse financiële eisen af als ‘een soort Europees monopolie met reeksen van cijfers’.⁶⁸ Thatcher bleef echter een compensatie eisen en liet er een paar maanden later zelfs een EG-beraad in Brussel op stuk lopen. Lubbers toonde zich uiterst teleurgesteld en haalde opnieuw publiekelijk naar haar uit: ‘Mevrouw Thatcher gelooft zo langzamerhand in haar eigen verhalen. Zij denkt: als puntje bij paaltje komt, dan geeft iedereen ons wel iets, en dan lukt het wel. Maar zo is het niet.’⁶⁹ Lubbers poogde zich dus publiekelijk te distantiëren van de Europese denkbeelden van de *Iron Lady*. Daarmee zette hij zichzelf indirect neer als een meer Europees bewogen politicus dan zijn Britse collega.

Wat verder opvalt, is dat uit de geraadpleegde archieven over de beginperiode van zijn premierschap nog niet expliciet het beeld van een uitstekende relatie tussen Lubbers en Thatcher naar voren kwam. Die hechte band wordt immers wel regelmatig aangehaald in de werken die later over Ruud Lubbers zijn verschenen.⁷⁰ De berichtgeving in de pers rondom de eerste bezoeken was daarentegen vooral kort, zakelijk en beperkte zich tot de politiek-inhoudelijke dossiers die door de premiers waren besproken.⁷¹ Op de gezamenlijke foto’s stonden de twee regelmatig lachend afgebeeld, maar over hun persoonlijke relatie werd in de eerste jaren van Lubbers’ premierschap nog niet veel gerept. Het is des te opmerkelijker dat *Elsevier* in een herinneringsnummer na Thatchers overlijden (2013) juist concludeerde dat voor journalisten de klik tussen de twee van meet af aan zichtbaar was.⁷²

⁶⁷ De Telegraaf, ‘Lubbers bij Margaret’, 3 maart 1983, 1.

⁶⁸ De Telegraaf, ‘Lubbers bekritiseert Thatchers rekensom’, 6 december 1983, 9.

⁶⁹ De Telegraaf, ‘EG-beraad mislukt door Thatchers eis’, 21 maart 1984, 11.

⁷⁰ Zie bijvoorbeeld: Arendo Joustra en Erik van Venetië (red.), *Ruud Lubbers. Manager in de politiek* (Baarn 1989); Robbert Ammerlaan (red.), *Afscheid van Ruud Lubbers* (1994); Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000).

⁷¹ De Telegraaf, ‘Lubbers bij Margaret’, 1; Limburgsch Dagblad, ‘Bliksembezoek aan Margaret Thatcher. Lubbers pleit voor geringe verhoging landbouwprizen’, 3 maart 1983, 3; Leeuwarder Courant, ‘Op bezoek bij Thatcher’, 3 maart 1983, 5.

⁷² Elsevier, *Ter Herinnering: Margaret Thatcher 1925-2013* (2013) 58.

De internationale doorbraak in de kruisrakettenkwes

Het grensoverschrijdende respect voor het bezuinigingsbeleid en de regelmatige vergelijkingen met Thatcher deden het beeld van Lubbers als internationaal figuur enerzijds aan kracht winnen, maar anderzijds werd dat imago ook publiekelijk aangevochten. Opmerkelijk genoeg kwam de kritiek vooral van de kant van coalitiepartner VVD, waar ergernissen ontstonden over Lubbers' dominante rol binnen het kabinet. De leiderschapsstijl van de premier werd van meet af aan gekenmerkt door een intensieve betrokkenheid bij kabinetszaken, gedetailleerde dossierkennis en een haast ontembare lust tot het uitwerken van nieuwe compromissen.⁷³ Rudolf de Korte, prominent Kamerlid voor de liberalen, stelde: 'Lubbers mag het kabinet niet voor zich annexeren. Dat imago van *Ruud Shock* mag hij niet te lang houden', daarmee verwijzend naar de buitenlandse complimenten die hem ten deel vielen in *Time*.⁷⁴ VVD-fractie leider Nijpels erkende weliswaar dat de premier 'knap public-relationswerk' bedreef met zijn buitenlandse optredens, maar poogde ook openlijk wat van die glans weg te nemen: 'Zo nu en dan hangt hij in het buitenland de staatsman uit, en dan moet hij bij terugkomst maar weer eens even op de rauwe dagelijkse werkelijkheid gedrukt worden.'⁷⁵

De echte publieke doorbraak van Lubbers als premier met buitenlandse politieke kwaliteiten kwam met zijn optreden in een van de meest beslissende kwesties van zijn premierschap, de kruisrakettenkwes.⁷⁶ Door het NAVO-Dubbelbesluit⁷⁷ van 1979 kwam er internationale druk op het kabinet te staan om 48 kruisraketten op Nederlandse bodem te plaatsen. Dit moest als antwoord dienen op het uitbreidende Russische kernwapenarsenaal in Europa. Toen Lubbers zag dat de eerstverantwoordelijken voor de kwes, minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek en minister van Defensie Job de Ruiter, er samen niet uitkwamen, besloot de premier zich zelf intensief met de besluitvorming te bemoeien.⁷⁸ Zijn drang om talloze varianten voor de rakettenplaatsing uit te denken, viel ook al snel op in

⁷³ Peter van der Heiden en Johan van Merriënboer, 'Charles Ruijs, Willem Drees, Ruud Lubbers. De minister-president in diachronisch perspectief', *Kleio* 34 (1993) 9.

⁷⁴ Van Tijn en Van Weezel, 'Lubbers mag het kabinet niet voor zich annexeren', 7.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Kees Lunshof, 'Kruisraketten bepalen lot van kabinet', *De Telegraaf*, 24 januari 1984, 7.

⁷⁷ Het NAVO-Dubbelbesluit van 1979 bestond uit twee aspecten. Allereerst zou de Verenigde Staten in de ondertekenende West-Europese landen in totaal 572 kruisraketten plaatsen als antwoord op het uitbreidende Russische kruiswapenarsenaal. Ten tweede zouden de Amerikanen tegelijkertijd in Genève onderhandelingen starten met de Sovjet-Unie over een wederzijdse kruisrakettenvermindering, de zogenaamde Intermediate-Range Nuclear Forces (INF)-onderhandelingen.

⁷⁸ Joop van Tijn en Max van Weezel, *Inzake het kabinet Lubbers* (Amsterdam 1986) 119.

de pers.⁷⁹ De kwestie lag verder maatschappelijk uiterst gevoelig. Honderdduizenden Nederlanders liepen mee in massademonstraties⁸⁰ en het grootste deel van de bevolking zou ook tegen een plaatsingsbesluit zijn geweest.⁸¹

Lubbers poogde zich van meet af aan in de pers te presenteren als een premier die alle belangen meewoog en die ook niet bang was om Nederland een andere weg dan de bondgenoten te laten bewandelen. Zo stelde hij niet huiverig te zijn contacten te onderhouden met het Sovjet-blok. Daarmee gaf de premier aan bereid te zijn af te wijken van de ‘geijkte Amerikaanse politiek’. Daarin zouden de Sovjet-Unie en het communisme het stigma hebben van ‘het slechte, waarmee een fatsoenlijk mens zich niet inlaat’.⁸² Ook met de bondgenoten Thatcher, Kohl en Reagan bleef Lubbers echter gedurende de kwestie veel contact houden.⁸³ Verder sloeg hij een grensoverschrijdende toon aan in het kruisraketten-debat. Voor Lubbers was de centrale vraag niet wat het beste was voor Nederland, maar voor de ‘juiste Oost-West-verhouding’.⁸⁴ Deze houding bleek ook uit het uiteindelijke kabinetsbesluit, dat op 1 juni 1984 werd genomen en door Lubbers was uitgedacht. Nederland zou enkel plaatsen wanneer de Sovjet-Unie op 1 november 1985, een kleine anderhalf jaar na het besluit, meer raketten zou hebben gestationeerd.⁸⁵ In de pers liet Lubbers zich erna van een onverschrokken kant zien. Gevraagd naar de druk die door de NAVO en de Verenigde Staten op hem werd uitgeoefend, stelde de premier dat ‘Nederland niet een land is dat voor druk buigt’. Daarbij gaf Lubbers blijk van een groot vertrouwen in zijn eindvoorstel: ‘Niet de Nederlanders zijn in verlegenheid gebracht, maar de Sovjets’.⁸⁶

Wat verder opviel aan de berichtgeving rondom het besluit, was dat minister Van den Broek amper in de pers werd genoemd als relevante actor. Gezien het feit dat de minister van Buitenlandse Zaken staatsrechtelijk gezien de eindverantwoordelijke is voor het Nederlandse buitenlandbeleid⁸⁷, was het dan ook verwonderlijk dat niet hij, maar juist de premier uitgroeide tot de centrale publieke figuur tijdens het kruisraketten-debat. Illustratief voor deze ontwikkeling was de presentatie van het 1 juni-besluit. *Elsevier* schetste de verhoudingen: ‘En

⁷⁹ Joop van Tijn en Max van Weezel, ‘De aan-, op-, af-, terug-, weg- en invliegvarianten van Lubbers: en de Amerikanen, en zij alleen, vetoën die weer’, *Vrij Nederland* 45 (1984) 5.

⁸⁰ Nederlandse Atlantische Commissie, *Nederland en de kernwapens* (Den Haag 1987) 159.

⁸¹ Tijn Rood, ‘Het Houtrusthallen-effect’, in: Niels Rood (ed.), *Het succes van Lubbers: hoe word ik minister-president?* (Amsterdam 1989) 36.

⁸² Frank Lafort en Pierre Huyskens, ‘Premier Lubbers kijkt terug op „verrassend jaar”’. „In augustus ging er iets mis...”, *Elseviers Magazine* 39 (1983) 16.

⁸³ Kees Lunshof, ‘Kabinet Lubbers kan niet om plaatsingsbesluit heen’, *De Telegraaf*, 27 maart 1984, 7.

⁸⁴ Lafort en Huyskens, ‘Premier Lubbers kijkt terug op „verrassend jaar”’, 17.

⁸⁵ Bosmans en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 171.

⁸⁶ NRC Handelsblad, ‘Lubbers: uitstel van raketplaatsing brengt Russen in verlegenheid’, 12 juni 1984.

⁸⁷ Rudy Andeweg, ‘The Dutch prime minister: Not just chairman, not yet chief?’, *West European Politics* 14 (1991) 126.

wat te denken van het door tv-camera's geregistreerde „nation-wide” optreden van premier Lubbers in het recente debat over de kruisvluchtwapens? De ministers De Ruiter en Van den Broek waren twee dagen lang slechts zwijgzame sfinxen, terwijl Lubbers het woord voerde. Hij alleen beantwoordde de vragen. Hij alleen verdedigde zijn compromis.’ Het blad merkte daarbij ook het verschil op met zijn voorganger Van Agt, die de ministers Van der Klaauw (Buitenlandse Zaken) en Scholten (Defensie) tijdens het Tweede Kamerdebat over het NAVO-Dubbelbesluit juist intensief liet meedebatteren.⁸⁸ Dat Lubbers later zijn compromis openlijk kwam verdedigen in de met demonstranten afgeladen Haagse Houtrusthallen, bevestigde het beeld dat de kruisrakettenkwesie op de eerste plaats de zaak van de premier was geworden.⁸⁹

Terwijl Reagan en Gorbatsjov onderhandelden over een wederzijdse kernwapenvermindering, die er uiteindelijk in 1987 te Reykjavik zou komen, werd Lubbers' doorbraak in de buitenlandse politiek bevestigd door de pers. In de *Haagse Post* verscheen onder de titel 'De stijl van de leider' een groot portret over de premier. Lubbers werd erin geroemd om zijn prestige op Europees niveau, dat was uitgestegen 'boven de betekenis van ons land'.⁹⁰ In *De Tijd* werd dat beeld ondersteund. Leden van de parlementaire pers verkozen Lubbers in 1985 opnieuw tot politicus van het jaar, dit keer ook om buitenlandse beweegredenen. De premier werd alom geprezen om de wijze waarop hij de 'kruisrakettenknoop ontwarde' en zou daarom zelfs op het Kremlin zijn opgevallen. Lubbers' politieke vaardigheden maakten hem volgens journalisten 'gewoon te goed en te sterk voor de Nederlandse kleinschalige politieke verhoudingen'.⁹¹ Afgezet tegen zijn voorgangers in het ambt, viel de premier steeds meer op door zijn interesse in en kennis over internationale vraagstukken. Drees en Den Uyl werden in de *Haagse Post* bestempeld als beiden 'te veel nationaal politicus', terwijl Van Agt op zijn beurt voornamelijk op de ceremoniële aspecten van het buitenlands beleid gesteld zou zijn geweest.⁹² Kritiek op Lubbers was er echter ook. De premier werd gezien als weinig geliefd, waarmee hij opnieuw in verband werd gebracht met zijn Britse collega: 'Ik geloof dat Thatcher nog meer warmte uitstraalt dan hij'.⁹³

Ook werd er voorzichtig geschreven over een veranderende positie van het premierschap onder Lubbers. In het bijzonder gold dat op het terrein van de buitenlandse politiek, waarvoor minister Van den Broek verantwoordelijk was. Begin 1985 repte de

⁸⁸ Frank Lafort, 'Lubbers, van politicus tot staatsman', *Elseviere Magazine* 40 (1984) 37.

⁸⁹ Nederlandse Atlantische Commissie, *Nederland en de kernwapens*, 159.

⁹⁰ Daan Dijkman, John Jansen van Galen en Jan Tromp, 'De stijl van de leider', *Haagse Post* 72 (1985) 34.

⁹¹ Gerard Driehuis en Tom-Jan Meeus, 'Ruud Lubbers politicus van het jaar', *De Tijd*, 12 (1986) 12.

⁹² Dijkman, Jansen van Galen en Tromp, 'De stijl van de leider', 34.

⁹³ *Ibidem*.

Telegraaf bij een bezoek van Lubbers en Van den Broek aan Thatcher al terloops over ‘onze premier, die *vergezeld werd* door *zijn* minister van Buitenlandse Zaken’ (cursivering P.A.). Dat was vrij opmerkelijk, gezien het feit dat de Nederlandse staatsrechtelijke traditie juist voorschreef dat de verhoudingen andersom lagen: de premier vergezelde aldus de minister.⁹⁴ Volgens de Haagse Post realiseerde Lubbers zich zijn geringe formele machtspositie echter terdege. Als *primus inter pares* kon hij niet, zoals bondskanselier Kohl, beleidsrichtlijnen verstrekken. Om toch op hoofdzaken leiding te kunnen geven, diende de premier daarom de details van verschillende beleidsdossiers te beheersen.⁹⁵ Die houding resulteerde in het beeld dat Lubbers het premierschap naar zijn hand begon te zetten. Een parlementair journalist liet bij zijn uitverkiezing tot politicus van het jaar al ontvallen dat ‘we onder Lubbers naar een presidentieel stelsel toegroeien’⁹⁶ en een enkel CDA-Kamerlid zag de premier zelfs al als de feitelijke minister van Buitenlandse Zaken: ‘Je denkt toch niet dat Van den Broek dat is? Kom nou, die mag op z’n best directie-tje-generaal spelen.’⁹⁷

⁹⁴ Zie bijvoorbeeld: W.K.N. Schmelzer, ‘Minister-president en buitenlands beleid’ in: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Voor de eenheid van beleid. Beschouwingen ter gelegenheid van vijftig jaar Ministerie van Algemene Zaken* (Den Haag 1987) 183-198; Rudy Andeweg, ‘The Dutch prime minister: Not just chairman, not yet chief?’, *West European Politics* 14 (1991) 116-132; Peter Rehwinkel, *De minister-president. Eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?* (Groningen 1991).

⁹⁵ Dijkman, Jansen van Galen en Tromp, ‘De stijl van de leider’, 34.

⁹⁶ Driehuis en Meeus, ‘Ruud Lubbers politicus van het jaar’, 10.

⁹⁷ Dijkman, Jansen van Galen en Tromp, ‘De stijl van de leider’, 32.

2. Het gezag van de *primus inter pares* in de internationale gemeenschap

Nadat de kruisrakettenkwesie was geluwd, maakte het eerste kabinet-Lubbers de parlementaire periode vol. Het driesporenbeleid bleek haar vruchten af te werpen, in de zin dat het financieringstekort terugliep en de werkloosheid afnam. Het CDA had dan ook veel vertrouwen in haar lijsttrekker gedurende de verkiezingen van 1986, getuige het motto waarmee het de campagne inging: 'Laat Lubbers zijn karwei afmaken'. Hoewel de opiniepeilingen weinig goeds beloofden voor de coalitie, wisten het CDA en de VVD zeer verrassend toch een meerderheid te behouden in de Kamer. Dat kwam vooral op het conto van de christendemocraten, die negen zetels wonnen en daarmee een recordaantal van 54 zetels binnensleepten. Omdat de liberalen er evenveel verloren als het CDA er won, waren de verhoudingen tussen de twee regeringspartijen echter wel ingrijpend gewijzigd. Het CDA was nu met overmacht de grootste in de coalitie. Het zou een voornamere reden blijken van de telkens terugkerende onenigheden in het kabinet-Lubbers II.⁹⁸

Belangrijker voor de beeldvorming rondom Lubbers als internationaal figuur in de periode vanaf midden jaren tachtig, was de voortschrijdende Europeanisering. Na de scepsis en het intergouvernementalisme die de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig hadden gekenmerkt, beleefde het Europese integratieproces immers een opleving in de jaren erna. De voornaamste begrotingskwesies, waaronder het dispuut met Thatchers regering, werden grotendeels opgelost en zowel Spanje als Portugal sloot zich in 1986 aan bij de Europese Gemeenschappen. Griekenland was in 1981 al toegetreden. De democratische en economische instabiliteit van deze landen werkten een toenemende bereidheid tot het aanpassen van de relevante Europese verdragen in de hand. Vooral de Europese Akte van 1986 gaf een stimulans aan de samenwerking.⁹⁹ In dit hele proces was Europese Commissie (EC), onder de bezielende leiding van Jacques Delors, een van de drijvende krachten. Zijn commissie zette veelomvattende projecten richting een Economische en Monetaire Unie (EMU) en een gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid in gang.¹⁰⁰

Deze ontwikkelingen gingen hand in hand met een toenemende frequentie van ontmoetingen tussen regeringsleiders in de Europese Raad. Deze werd formeel in 1986 ingesteld.¹⁰¹ Voor de positie van de Nederlandse minister-president, die formeel geen regeringsleider is, had dit directe gevolgen. Rehwinkel stelt in zijn proefschrift over de

⁹⁸ Bosmans en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 179.

⁹⁹ Van Meurs et al., *Europa in alle staten*, 160.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 156.

¹⁰¹ Rehwinkel, *De minister-president*, 248.

historische ontwikkeling van het premierschap in Nederland dat het bestaan van de Europese Raad deze positie heeft verstevigd. Daardoor kon hij in de internationale context uitgroeien van een ‘eerste onder gelijken’ (*primus inter pares*) tot een ‘gelijke onder eersten’.¹⁰² Gezien de geringe formele bevoegdheden die de minister-president in het staatsrecht worden toegekend, is dat vrij opmerkelijk. Het enige wat hem immers grondwettelijk onderscheidt van andere ministers is dat hij ‘voorzitter is van de ministerraad’. Die bepaling werd pas in 1983 in de Grondwet opgenomen.¹⁰³

Dit hoofdstuk omvat een langere periode dan het vorige. De twee ontwikkelingen die erin centraal staan, de strijd om het primaat van de buitenlandse politiek en Lubbers’ sterk groeiende gezag in de internationale gemeenschap, beslaan immers ook een wezenlijk deel van de kabinetsperiode Lubbers III. Bovendien stond het tweede kabinet vooral in het teken van binnenlandse thema’s¹⁰⁴, die voor dit onderzoek minder relevant zijn. Op internationaal toneel vond ten tijde van Lubbers II een ontspanning tussen de twee grootmachten plaats. Daardoor raakte het aanvankelijke besluit tot plaatsing van kruisraketten van de baan. Na de val van het kabinet in 1989 en de nieuwe regeringssamenwerking met de PvdA van Wim Kok, brak voor Nederland echter een interessante periode aan vanuit internationaal perspectief. Het voorzitterschap van de Raad van de Europese Gemeenschappen in de tweede helft van 1991 en het daaruit voortvloeiende Verdrag van Maastricht (7 februari 1992 ondertekend) golden daarbij als ijkpunten. Lubbers kreeg hiermee immers volop de gelegenheid om zich internationaal te profileren. Dit hoofdstuk eindigt dan ook met de totstandkoming van dat verdrag.

‘Het Lubbers-effect’ en de ergernissen over de kabinetsleider

De grote verkiezingsoverwinning van het CDA logenstrafte de voorspellingen van politieke opiniepeilers, die juist de verwachting hadden uitgesproken dat er geen tweede kabinet-Lubbers zou komen.¹⁰⁵ De verklaringen werden vooral in het optreden van de CDA-lijsttrekker gezocht. Kranten repten over het ‘Lubbers-effect’, waarmee bedoeld werd dat de premier zijn populariteit onder het electoraat had weten te verzilveren.¹⁰⁶ In aanloop naar de verkiezingen had *Elsevier* hem al een staatsman genoemd, ‘in het donkerblauw tussen

¹⁰² Rehwinkel, *De minister-president*, 248.

¹⁰³ Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1983), *Paragraaf 2: Koning en ministers. 45. Ministerraad; minister-president*, <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vvihlf299q0sr/vi7pkis zfty9> [geraadpleegd op: 17-4-2015].

¹⁰⁴ Zoals de bestrijding van de werkloosheid, de herziening van de sociale zekerheid en de verzelfstandiging van de PTT.

¹⁰⁵ De Telegraaf, ‘Opiniepeilers sloegen plank mis’, 22 mei 1986, 13.

¹⁰⁶ Henri Kruithof, ‘Lubbers: alleenheerser in politiek Nederland’, *Leeuwarder Courant*, 22 mei 1986, 11.

Mitterrand en Thatcher, en achter Reagan'¹⁰⁷. Die term werd weliswaar nog niet breed onderschreven, maar het beeld van Lubbers als een man die zich in ieder geval boven de partijen stelde, kwam regelmatig terug.¹⁰⁸ Dat leidde ook tot een openlijke geuite mengeling van bewondering voor en kritiek op de premier in de CDA-fractie. In een achtergrondartikel in *Vrij Nederland* prezen christendemocratische Kamerleden enerzijds Lubbers' leiderschapskwaliteiten, anderzijds werd zijn 'veelomvattende neiging om alles te willen regelen' gehemeld. Fractielid Huib Eversdijk verwoordde de sentimenten rondom de centrale rol van de premier in de verkiezingscampagne: 'Als iemand als Lubbers zo hoog stijgt in de opiniepeilingen en de naam opbouwt de meest betrouwbare staatsman van Nederland te zijn, sluipt er hier en daar jaloezie in het spel'.¹⁰⁹

Die tegengestelde berichtgeving over de rol van de premier in het kabinet kwam in het eerste jaar van Lubbers II vaker terug. De *Haagse Post* vroeg zich hardop af hoe het toch kon dat Lubbers 'in brede kring als de beste minister-president van na de oorlog wordt aangemerkt terwijl tegelijkertijd tot in zijn eigen ministerraad de ergernis over zijn premierschap groeit?'.¹¹⁰ Het blad zette Lubbers neer als een slagvaardig premier, die echter door zijn 'superioriteit' andere bewindslieden 'het vuile werk' liet opknappen wanneer hem dat beter uitkwam. Als premier zou hij vooral zijn eigen pad trekken. Door daarbij regelmatig 'kleine streekjes' uit te halen bij zijn collega-ministers, bleef hij zelf stevig in het zadel zitten. Het leverde hem in de woorden van de *Haagse Post* de rol van Pontius Pilatus op, die ook zijn handen in onschuld waste.¹¹¹

Het primaat van de buitenlandse politiek

Het beeld van een ogenschijnlijk onpartijdige, dominante en soms egocentrische premier op kabinetsniveau is relevant voor dit onderzoek, omdat het ook doorwerkte op het terrein van de buitenlandse politiek. In dat kader verdient Lubbers' veranderende relatie met de minister van Buitenlandse Zaken, Hans Van den Broek, bijzonder de aandacht.

¹⁰⁷ Alice Oppenheim, 'Soms heb ik er echt wel eens genoeg van'. CDA-lijsttrekker Ruud Lubbers, de regelaar van het kabinetsbeleid', *Elseviers Magazine* 42 (1986) 12.

¹⁰⁸ Bijvoorbeeld: J.W. van Houdt, 'Vader des Vaderlands', *Nederlands Dagblad*, 3 mei 1986, 7; Emile Bode en Charles Huijskens, 'Opiniepeilers bevorderen dat uitslag toch anders wordt', *De Telegraaf*, 23 mei 1986; Aly Knol en Yvonne Zonderop, 'Lubbers reduceert CDA en VVD tot requisieten', *Het Vrije Volk*, 2 augustus 1986, 4.

¹⁰⁹ Ben Heinrichs en Max van Weezel, 'Lubbers moet het niet te hoog in de bol krijgen'. De jaloezie, de rebellie en de volgzaamheid in de CDA-fractie', *Vrij Nederland* 47 (1986) 3.

¹¹⁰ Jan Tromp, 'En wiesch de handen...: de affaires rond Schoo, Vaclav Havel en Hirohito als lichtbeelden bij de stijl van Ruud Lubbers: de premier in de rol van Pontius Pilatus', *Haagse Post* 74 (1987) 13.

¹¹¹ *Ibidem*, 13.

Al tijdens de kruisrakettenkwes­tie werd in de pers al voorzichtig over een veranderend premierschap in het algemeen en op het gebied van buitenlandse zaken in het bijzonder gesproken. Desondanks stond Lubbers rond de start van zijn tweede kabinet nog niet te boek als de man die het buitenlandse beleid per definitie domineerde. Van den Broek, volgens *Vrij Nederland* een van Lubbers' weinige politieke vrienden, schetste de verhoudingen tussen hem en de premier in bokstermen: 'Dan is hij [Lubbers, P.A.] meer de sparring partner. Ik boks de wedstrijd, ik heb iets te verdedigen. Maar Ruud houdt de dekking flink hoog, dus daar kom je niet makkelijk doorheen.' De minister voegde eraan toe dat hij de constitutionele positie van Buitenlandse Zaken bewaakte.¹¹² Verder werd er in deze periode door de pers amper aandacht besteed aan het staatsrechtelijke aspect van Lubbers' buitenlandse rol. Aan de door Van den Broek geschetste verhoudingen werd dan ook nauwelijks getornd.

Dat begon aan het eind van de jaren tachtig langzaam te veranderen. Geleidelijk ontstond het beeld dat de premier de minister van Buitenlandse Zaken begon te overvleugelen. Deze ontwikkeling hield gelijke tred met de 'presidentiële neigingen' en het gebrekkige gevoel voor staatsrechtelijke tradities die in toenemende mate aan Lubbers werden toegeschreven.¹¹³ Zijn politieke stijl, die gekenmerkt werd door intensieve bemoeienis met de gang van zaken in het kabinet¹¹⁴, bleek opnieuw een voedingsbodem. De veelvuldige internationale bezoeken en het enthousiasme dat de minister-president daarbij aan de dag legde, deden *De Groene Amsterdammer* hardop de vraag stellen wie nu de ware minister van Buitenlandse Zaken was. Paradoxaal genoeg werd Lubbers juist als een 'geboren diplomaat' getypeerd, terwijl Van den Broek volgens het blad 'wat steil en arrogant' oogde.¹¹⁵ *Elsevier* ging nog een stap verder door Lubbers expliciet de hoofdrol in de Nederlandse buitenlandse politiek toe te bedelen. Het blad wees erop dat de aandacht van het gastland nu eenmaal uitging naar de 'primus' en niet naar de 'secundus'.¹¹⁶

Na de sluimerende berichtgeving en enkele incidenten zoals de kwestie-Havel¹¹⁷, kwam het eerste openlijke competentiegeschil tussen de minister van Buitenlandse Zaken en

¹¹² Van Tijn en Van Weezel, *Inzake het kabinet-Lubbers* (Amsterdam 1986) 89-90. [P.A.]: dit boek is een verzameling van eerder verschenen artikelen in *Vrij Nederland*.

¹¹³ Bijvoorbeeld in: Joop van Tijn, 'Nederland heeft zich definitief bij Lubbers neergelegd. De premier kan nu alleen nog maar over zichzelf struikelen', *Vrij Nederland* 50 (1989) 1; Frans van Deijl, 'Is Nederland te klein voor Lubbers?', *HP/De Tijd* 39 (1989) 13.

¹¹⁴ Zie bijvoorbeeld: Van der Heiden en Van Merriënboer, 'Charles Ruijs, Willem Drees, Ruud Lubbers', 9.

¹¹⁵ Gied ten Berge, 'Wie is de ware minister van Buitenlandse Zaken? 'Zo nu en dan keek ik collega Van den Broek eens aan...'', *De Groene Amsterdammer* 113 (1989) 5-7.

¹¹⁶ Arendo Joustra, 'De grenzen van het premierschap. Mag de minister-president voor zonnekoning spelen?', *Elsevier* 45 (1989) 20.

¹¹⁷ Vaclav Havel was een Tsjecho-Slowaakse dissident en prominent lid van de mensenrechtenbeweging Charta 77. Hij wilde bij de uitreiking van de Erasmusprijs, die hem ten deel was gevallen, politiek geladen uitspraken

de premier in de herfst van 1990 aan het licht. Het uitlekken van een interne briefwisseling, waarin Lubbers pleitte voor meer bevoegdheden voor de minister-president op internationaal niveau, vormde de aanleiding. De premier stelde weliswaar dat zijn rol ‘complementair’ moest blijven op het werk van de minister van Buitenlandse Zaken, maar benadrukte ook dat er zorg voor moest worden gedragen dat ‘de minister-president in vergelijking met collega’s in het buitenland niet gehandicapt wordt in informatie, contacten, presentatie, status, et cetera’. Van den Broek vond dit op zijn beurt onaanvaardbaar en sprak de angst uit dat de premier niet langer *primus inter pares* wilde zijn, maar *primus dominus* (de heersende eerste).¹¹⁸ Ruim een half jaar later ontstond er opnieuw publieke wrijving tussen de premier en de minister van Buitenlandse Zaken. Dit keer was de kwestie-Suriname de aanleiding. Van den Broek gaf in de media aan dat hij militair ingrijpen tegen toenmalig legerleider Desi Bouterse niet uitsloot, waarna Lubbers juist openlijk stelde dat daarvan geen sprake kon zijn.¹¹⁹

De competentiestrijd werd breed uitgemeten in de pers. In het algemeen werd erkend dat Van den Broek juridisch weliswaar het gelijk aan zijn zijde had, maar dat de praktijk van de internationale politiek Lubbers’ wensen op zijn minst begrijpelijk maakte. De Europese regeringsleiders onderhielden immers in toenemende mate contacten met elkaar. Jan Vis, hoogleraar staatsrecht, verwoorde die ontwikkeling treffend in *Het Financieele Dagblad*: ‘In de ogen van Thatcher, Mitterrand en Kohl is Van den Broek alleen maar een assistent die opdrachten uitvoert, niet iemand met wie je op gelijke voet verkeert. Met Lubbers doen ze dat wel en voor zover valt na te gaan, is dat ook zeker in het belang van Nederland’.¹²⁰ Verder werd het Europees beleid ook in de pers in toenemende mate als binnenlands beleid gezien.¹²¹ In dat kader leek de meer ‘Europees georiënteerde’ Lubbers ook een voorsprong te hebben op de ‘Atlanticus’ die Van den Broek heette te zijn.¹²² De minister van Buitenlandse Zaken werd in de competentiestrijd geportretteerd als een wat gefrustreerd politicus die, ondanks zijn sterke juridische argumenten, te weinig oog had voor de nieuwe politieke realiteit. In de

doen over de mensenrechten in Tsjecho-Slowakije. Van den Broek wilde op geen enkele wijze tomen aan de speech, maar had wel twijfels bij de aanwezigheid van koningin Beatrix bij de gelegenheid. In het betreffende Kamerdebat over de kwestie verving Lubbers de minister van Buitenlandse Zaken, die elders verbleef. Lubbers ontkende daarin in elk geval niet dat Van den Broek op censuur had aangedrongen en trok vervolgens zijn handen af van de kwestie. Het incident leidde tot grote spanningen tussen de twee.

¹¹⁸ Rob Meines, ‘Lubbers en Van den Broek botsen over bevoegdheden’, *NRC Handelsblad*, 31 oktober 1990.

¹¹⁹ Nieuwsblad van het Noorden, ‘Bouterse wint fors bij Surinaamse verkiezingen. Van den Broek sluit militair ingrijpen niet uit’, 27 mei 1991, 1.

¹²⁰ Jan Vis, ‘Komst ‘kanselier’ Lubbers wekt toorn van Thorbecke’, *Het Financieele Dagblad*, 12 november 1990.

¹²¹ Rob Meines, ‘Bevoegdheid premier ‘behoorlijk probleem’’, *NRC Handelsblad*, 9 november 1990.

¹²² John Lowe, ‘Buitenlandse zaken worden steeds binnenlandser. ‘De tegenstelling Lubbers-Van den Broek is er niet en mag er ook niet zijn!’’, *De Groene Amsterdammer* 115 (1991) 4.

beeldvorming heette de minister dan ook vooral een achterhoedegevecht te voeren, dat hem mogelijk zelfs in de richting van een vertrek stuwde.¹²³ Een formele uitbreiding van de bevoegdheden van de premier werd weliswaar niet overal aangemoedigd, maar Lubbers' dominantie op met name het terrein van de Europese politiek werd wel breed erkend.

De premier zelf bleef zich echter bescheiden opstellen over het premierschap in het algemeen en het internationale karakter ervan in het bijzonder. Lubbers stelde dat hij zich verre van een 'Ijzeren Kanselier' of iets soortgelijks voelde, waarvoor hij in de pers regelmatig werd versleten.¹²⁴ In een beschouwing over zijn functie benadrukte hij nog eens dat de minister-president in Nederland, anders dan veel buitenlandse collega's, geen regeringsleider is.¹²⁵ Ook na de uitgelekte briefwisseling poogde de premier een beeld van dienstbaarheid en bescheidenheid in stand te houden. Lubbers gaf weliswaar te kennen veel belangstelling voor de internationale politiek te koesteren, maar ontkende uit te zijn op persoonlijk prestige: 'Ik doe het alleen maar ter ondersteuning van de minister die het aangaat. Te allen tijde. (...) Dat is een instelling die ik ook tegenover Hans van den Broek heb'.¹²⁶ Uit het feit dat Lubbers in zijn brief juist wel het belang van presentatie en status in de Europese arena had benadrukt, bleek echter een tegenstelling tussen de wijze waarop hij het competentiegeschil intern formuleerde en het publiekelijk verkocht. De premier poogde zijn intensieve betrokkenheid bij de buitenlandse politiek verder te rechtvaardigen door te wijzen op de toenemende belasting van de minister van Buitenlandse Zaken. Van den Broek wilde volgens Lubbers desondanks alles in eigen hand houden: 'Ik vind dat per definitie geen goede oplossing. Ik kies voor coproductie.'¹²⁷

Dat deze opvatting over de werkverhouding tussen de premier en de minister van Buitenlandse Zaken een breuk markeerde in de parlementaire geschiedenis, werd ook publiekelijk besproken. *Elsevier* zag in Joseph Luns de laatste minister van Buitenlandse Zaken die de premier structureel kon overvleugelen. Luns wist bij de minister-president altijd te bedingen dat hij zelf het woord voerde op internationale topconferenties, in zijn eigen woorden bondig samengevat: 'De minister-president vergezelde mij, niet andersom'.¹²⁸ Premier Den Uyl had wellicht wel de ruimte voor een internationale rol, maar werd gezien als

¹²³ Frans van Deijl en Daan Dijksman, 'Steeds weer gepest door Lubbers, steeds minder populair in eigen kring: the final days van Hans van den Broek', *HP/De Tijd* 41 (1991) 18.

¹²⁴ Guikje Roethof, 'Ruud Lubbers en de politieke evenwichtsbalk. 'Ik denk dat ik nog steeds iets jongensachtigs over me heb', *De Groene Amsterdammer* 115 (1991) 5.

¹²⁵ Arendo Joustra, 'De grenzen van het premierschap', 20.

¹²⁶ Leonard Ornstein en Max van Weezel, 'Primus inter pares Lubbers: 'De Golf vreet aan me'', *Vrij Nederland* 52 (1991) 9.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Arendo Joustra, 'De grenzen van het premierschap', 19.

terughoudend op dat toneel. Enerzijds werd dat toegeschreven aan zijn grotere belangstelling voor de nationale politiek¹²⁹, anderzijds aan het grote vertrouwen dat hij in Max Van der Stoep, de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, had. Illusterend voor die houding was Den Uyls reactie op een vraag van het dagblad *Le Monde*, over de door Israël bezette gebieden in het Midden-Oosten. De premier verklaarde onomwonden ‘van die kwestie geen verstand te hebben’.¹³⁰ Het contrast tussen de dominante Lubbers enerzijds en zijn meer op de achtergrond teruggetrokken voorgangers anderzijds, springt dan ook in het oog. Dat beeld van een, voor Nederlandse begrippen, internationaal erg betrokken premier komt ook in het proefschrift van Bob Van den Bos naar voren.¹³¹

Het snel groeiende gezag in de internationale gemeenschap

Het tweede thema dat in deze periode centraal stond, was Lubbers’ groeiende gezag in de internationale gemeenschap. Uit het vorige hoofdstuk bleek dat de premier door zijn optreden in de kruisrakettenkwestie al voor het eerst op de voorgrond trad als een premier met internationale politieke capaciteiten. Daarnaast werd hem ook een, naar Nederlandse maatstaven, behoorlijk groot prestige op Europees niveau toegeschreven.¹³² Rond de start van zijn tweede kabinetsperiode wees de pers op de veelvuldige informele contacten die Lubbers onderhield met zijn buitenlandse christendemocratische collega’s, de bondskanselier Kohl en de Belgische premier Martens. Met hen zou de premier een uitstekende band hebben.¹³³ Verder werd er in de eerste maanden van Lubbers II amper gesproken over het internationale gezag van de premier. Dat was ook niet geheel verwonderlijk. De ogen waren, zoals vaker wanneer er een nieuw kabinet aantreedt, gericht op het kabinetsbeleid.

Als er tijdens Lubbers’ tweede kabinetsperiode al publiekelijk over zijn gezag in het buitenland werd gesproken, gebeurde dat op indirecte wijze. De premier werd namelijk vanaf 1987 met enige regelmaat in verband gebracht met het voorzitterschap van de Europese Commissie. Omdat die kwestie pas jaren later echt relevant werd voor de beeldvorming rondom Lubbers, wordt dat onderwerp in het volgende hoofdstuk behandeld.

In de derde kabinetsperiode werd de positie van Lubbers binnen de internationale gemeenschap explicieter uitgelicht. Tijdens de formatie was de VVD ingeruild voor de PvdA van Wim Kok. *Elsevier* vermoedde dat Lubbers de breuk met de liberalen zelf had

¹²⁹ Zie hoofdstuk 1.

¹³⁰ Sam Rozemond, ‘De premier, de minister en de fricties’, *HP/De Tijd* 41 (1991) 22.

¹³¹ Bob van den Bos, *Mirakel en Debacle. De Nederlandse besluitvorming over de Politieke Unie in het Verdrag van Maastricht* (Leiden 2008) 319.

¹³² Dijkman, Jansen van Galen en Tromp, ‘De stijl van de leider’.

¹³³ Van Tijn en Van Weezel, *Inzake het kabinet-Lubbers*, 86.

geregisseerd: ‘Je wordt immers pas echt staatsman als je hebt aangetoond leiding te kunnen geven aan kabinetten van meer dan één kleur’.¹³⁴ Dat staatsmanschap werd in het buitenland in ieder geval al erkend. Volgens *NRC Handelsblad* was er over de grens een toenemend respect te bespeuren voor zijn persoon en het beleid dat hij in Nederland en op internationaal terrein voerde. De krant haastte er vervolgens wel bij te vermelden dat ‘de neiging bestaat in het buitenland om de invloed van Lubbers op alle terreinen heel hoog aan te slaan, omdat de situatie in Nederland wordt beoordeeld naar analogie van de eigen verhoudingen’¹³⁵. Daarmee werd bedoeld op de premiers staatsrechtelijke positie als *primus inter pares*. Niettemin had de gretigheid waarmee Lubbers zich de laatste jaren op internationale topconferenties had laten zien, ertoe bijgedragen dat hij goed lag in de internationale gemeenschap, een gegeven dat overigens ook in de literatuur naar voren komt.¹³⁶ De premier, die werd getypeerd als ‘business-like’, charmant en actief, heette volgens de pers goede contacten te onderhouden met onder andere Kohl, Martens, de Spaanse premier Gonzalez, Delors en met president Bush.¹³⁷ Martens typeerde Lubbers openlijk als ‘een uitzonderlijk figuur in de Europese raad’ en ‘het prototype van een moderne christendemocratische staatsman’.¹³⁸

Ook Margaret Thatcher bleef, tot aan haar gedwongen aftreden, een speciale band houden met de premier. Dat beeld werd ook door Leo Tindemans, de Belgische ex-minister van Buitenlandse Zaken, versterkt: ‘Iemand die echt de kunst verstaat met haar om te gaan, is Ruud Lubbers’.¹³⁹ De premier werd dan ook in toenemende mate neergezet als de man die haar in Europees verband begreep. Zo zou hij regelmatig een bemiddelende rol hebben kunnen spelen tussen de *Iron Lady* en haar continentale tegenstrevers.¹⁴⁰ Dat beeld wordt ook ondersteund in gebundelde commentaren van politici die over Lubbers’ premierschap zijn verschenen. De Belgische premier Martens, minister Neelie Smit-Kroes en Hans van Mierlo schreven woorden van gelijke strekking over de relatie tussen de premier en de prime minister.¹⁴¹

Daarnaast bleef Lubbers, evenals in de beginperiode van zijn minister-presidentschap, beleidsmatig met haar geassocieerd worden. Thatcher, zo stelde *Elsevier*, was in de loop van

¹³⁴ Arendo Joustra, ‘De grenzen van het premierschap’, 19.

¹³⁵ *NRC Handelsblad*, ‘De oplossingenmachine. Portret van R.F.M. Lubbers’, 4 november 1989.

¹³⁶ Zie bijvoorbeeld: Arendo Joustra en Erik van Venetië, *De geheimen van het torentje. Praktische gids voor het premierschap* (Amsterdam 1993) 176-177; Van den Bos, *Mirakel en Debacle*, 301-302.

¹³⁷ *NRC Handelsblad*, ‘De oplossingenmachine’.

¹³⁸ Arendo Joustra, ‘Tango voor twee heren. Delors blijft om zijn opvolger Lubbers te helpen’, *Elsevier* 46 (1990) 41.

¹³⁹ Provinciale Zeeuwse Courant, ‘Thatcher had bijzondere band met ‘Roed’ Lubbers’, 23 november 1990.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Arendo Joustra en Erik van Venetië, *Ruud Lubbers. Manager in de politiek* (Baarn 1989) 258-259, 271, 277.

haar ambtsperiode steeds meer onder de indruk geraakt van zijn economische benaderingswijze van politieke vraagstukken.¹⁴² *De Groene Amsterdammer* merkte later op dat elders in de wereld ‘de grote overheidssaneerders’ Reagan en Thatcher uiteindelijk van het toneel verdwenen, terwijl in Nederland alleen Ruding verdween. Het blad verwees daarmee naar Lubbers, die zijn beleid echter krachtig poogde af te zetten tegen dat van de *Iron Lady*: ‘Als ik even een uitstapje naar Engeland mag maken – daar is het wat botter gegaan, wat steviger, is dat beter? Ik geloof het niet, er is verpaupering, er zijn toestanden’.¹⁴³ Die uitspraak rechtvaardigt de conclusie dat de premier het no-nonsensebeleid van zijn kabinetten als socialer presenteerde dan dat van Thatchers conservatieve regering. Lubbers zou later in een radio-interview nog verklaren dat hij zich, ondanks de goede band die hij met haar onderhield, niet identificeerde met haar. De enige beleidsmatige overeenkomst zou volgens hem in de ‘modernisering van de economie’ hebben gezeten.¹⁴⁴

Over zijn positie binnen de internationale- en vooral de Europese gemeenschap van regeringsleiders bleef Lubbers enerzijds zijn bescheiden lijn vasthouden, terwijl hij anderzijds graag de intensiteit van zijn contacten met hen wilde benadrukken. Illusterend voor deze opstelling was een interview in *Vrij Nederland*. De premier stelde weliswaar dat het onvermijdelijk was dat binnen de kaders van de EG- en NAVO-toppen een ‘sfeer van camaraderie’ ontstond, maar vond dat zijn invloed ‘in dat milieu’ niet overschat moest worden. Hij onderkende veel met Margaret Thatcher en George Bush gesproken te hebben, maar voelde zich, ondanks zijn lange ambtstermijn, geen veteraan in de Europese Raad. Lubbers merkte op dat Martens, Mitterrand en Kohl al langer mochten aanschuiven en haalde een anekdote aan om zijn bescheiden positie te illustreren: ‘We zaten laatst rond de tafel over dit soort dingen te praten. Toen kwam aan de orde wie van ons eigenlijk het eerst de politiek was ingegaan. Er bleken er drie onmiddellijk na de oorlog – in 1946 – begonnen te zijn: Andreotti, Mitterrand en Mitsotakis. Toen kon ik het niet laten om te zeggen: dat was voor mij ook een bijzonder jaar. In dat jaar heb ik leren fietsen.’ De premier vertelde dat de anderen hem ‘vertederd’ aankeken. Ter verduidelijking voegde hij er nog aan toe: ‘Zo liggen de verhoudingen daar ongeveer’.¹⁴⁵

Het toenemende internationale gezag dat Lubbers vanaf eind jaren tachtig door de pers werd toegeschreven, kende daarbij nog een opmerkelijk neveneffect. Regelmatig doken er

¹⁴² Hugo Camps, ‘Europa zit niet op Lubbers te wachten. En ook Andriessen wordt geen voorzitter van de Europese Commissie’, *Elsevier* 44 (1988) 12.

¹⁴³ Roethof, ‘Ruud Lubbers en de politieke evenwichtsbalk’, 3.

¹⁴⁴ VPRO, ‘Marathoninterview met Ruud Lubbers’, http://www.vpro.nl/speel.POMS_VPRO_056031.html [geraadpleegd op: 11-4-2015].

¹⁴⁵ Ornstein en Van Weezel, ‘Primus inter pares Lubbers: ‘De Golf vreet aan me’.

berichten op dat Lubbers wat zou zijn uitgekeken op de Nederlandse politiek. De premier was immers al een tijd op weg met zijn derde kabinet en gold als iemand die zich snel informatie eigen maakte. Parlementair historicus Peter Maas verkondigde ironisch dat de minister-president zich begon te ‘vervelen’: ‘Lubbers is de vijftiende minister. Hij zegt ook de belangrijkste dossiers te kennen; visserij, sociale vernieuwing, asielbeleid, noem maar op. Lubbers doet mij zo denken aan Napoleon op Elba – Nederland is echt te klein voor hem geworden’.¹⁴⁶ Wat in het oog springt, is dat Lubbers zelf ook meer blij gaf van verwondering over de Nederlandse politieke cultuur. In interviews kon hij zich behoorlijk ergeren aan de trage binnenlandse besluitvorming, al werd de boodschap soms metaforisch verpakt: ‘Nederland is een land van brede rivieren en het kenmerk daarvan is dat ze traag stromen’. Lubbers noemde de buitenlandse verbazing over de lange Nederlandse kabinetsformaties als voorbeeld.¹⁴⁷ Ook hekelde de premier de wijze waarop in Nederland, naar zijn idee, de bijdrage aan de internationale vrede en veiligheid structureel werd onderschat. Zo werden de fregatten die het kabinet tijdens de Golfcrisis naar dat gebied had gezonden, niet hoog aangeslagen. Lubbers vond dergelijke maatschappelijke kritiek getuigen van ‘typisch Nederlands masochisme’ en voegde er enigszins geïrriteerd aan toe: ‘Je moet in dit land toch redelijk masochistisch zijn, wil je overeind blijven’.¹⁴⁸ Uit dergelijke publieke uitspraken valt op te maken dat Lubbers regelmatig een afstand creëerde tussen binnenlandse mentaliteiten en zijn eigen denkbeelden. Dat wijst voorzichtig in de richting van een meer buitenlandgeoriënteerde opstelling.

Van ‘Zwarte maandag’ naar ‘Maastricht’

Het Nederlandse voorzitterschap van de Raad van de Europese Gemeenschappen, in de tweede helft van 1991, vormde voor Lubbers een ideale gelegenheid om zich internationaal te profileren. Al vroeg diende Nederland een ambitieus voorstel in om de EG te hervormen: een politieke unie met louter supranationale beleidsterreinen, inclusief het gemeenschappelijke buitenlands beleid en de Monetaire Unie.¹⁴⁹ Hoewel in Den Haag het gevoel overheerste dat er genoeg draagvlak was voor het plan, werd het desondanks op maandag 30 september 1991 door de Europese ministers van Buitenlandse Zaken in Brussel van tafel geveegd. ‘Zwarte maandag’ was geboren. Lubbers was weliswaar zeer intensief bij het voorstel betrokken

¹⁴⁶ Van Deijl, ‘Is Nederland te klein voor Lubbers?’, 13.

¹⁴⁷ Roethof, ‘Ruud Lubbers en de politieke evenwichtsbalk’, 4.

¹⁴⁸ Ornstein en Van Weezel, ‘Primus inter pares Lubbers: ‘De Golf vreet aan me’.

¹⁴⁹ Van Meurs et al., *Europa in alle staten*, 198.

geweest, maar wel voornamelijk achter de schermen.¹⁵⁰ De premier nam dan ook niet de presentatie ervan voor zijn rekening. Het gezichtsverlies dat Nederland zodoende opliep, kwam grotendeels voor rekening van de dagvoorzitter, Hans Van den Broek, en staatssecretaris van Europese Zaken Piet Dankert. De reactie van de minister van Buitenlandse Zaken op de diplomatieke nederlaag was exemplarisch: ‘We zijn afgegaan als een gieter’.¹⁵¹

In de pers kwam het debacle uiteraard uitgebreid aan bod. *Trouw* typeerde het mislukte Nederlandse voorstel als ‘een bloedbad’¹⁵², *De Volkskrant* repte over ‘overweldigende kritiek’¹⁵³ en *NRC Handelsblad* kwam tot de conclusie dat ‘het prestige van Nederland als voorzitter is geknakt’.¹⁵⁴ De rol van Van den Broek werd daarbij sterk uitgelicht. *De Telegraaf* beweerde dat de minister van Buitenlandse Zaken diep voor zijn collega’s in het stof had moeten bijten¹⁵⁵ en de *Leeuwarder Courant* sprak van zijn ‘smadelijke afgang’.¹⁵⁶ In *Trouw* viel enkele weken erna te lezen dat tenminste één persoon ‘een grimmig soort genoeg’ ontleend moest hebben aan de Nederlandse afgang: premier Lubbers. Velen vroegen zich volgens de krant immers af of Nederland het er niet veel beter vanaf had gebracht onder de ‘straffe leiding van de premier’.¹⁵⁷

Na ‘Zwarte maandag’ was Lubbers juist wel volop zichtbaar voor het publiek. In aanloop naar de Maastrichtse top reisde hij langs verschillende Europese hoofdsteden om de stemming te peilen. Uiteindelijk zou het verdrag toch nog tot stand komen. De inhoud ervan week echter behoorlijk af van het oorspronkelijke Nederlandse voorstel, met een groot intergouvernementeel – in plaats van supranationaal – karakter.¹⁵⁸ Desondanks lag er in december 1991 een voor twaalf lidstaten dragelijke overeenkomst, wat gezien de afgang in Brussel een paar maanden eerder toch een prestatie mocht heten. Lubbers poogde het succes ervan vervolgens naar zich toe te trekken. Hij ging niet zover om *Black Monday* een vooropgezet plan te noemen, maar presenteerde het wel als ‘een noodzakelijke fase om verder te komen’. In *Elsevier* gaf de premier aan dat Helmut Kohl hem expliciet om hulp had gevraagd na het debacle: ‘Ruud, zou je je er zelf mee willen gaan bemoeien, want ik denk dat

¹⁵⁰ Van den Bos, *Mirakel en Debacle*, 333.

¹⁵¹ Ibidem, 3.

¹⁵² *Trouw*, 11 oktober 1991 in: Van den Bos, *Mirakel en Debacle*, 145.

¹⁵³ *De Volkskrant*, 1 oktober 1991, in: Van den Bos, *Mirakel en Debacle*, 145.

¹⁵⁴ Rob Meines, ‘De Haagse zelfmoord’, *NRC Handelsblad*, 2 oktober 1991.

¹⁵⁵ Petra Janbroers, ‘EG-ministers torpederen Nederlands EPU-ontwerp. Van den Broek moet in het stof bijten’, *De Telegraaf*, 1 oktober 1991, 7.

¹⁵⁶ Hans de Bruijn, ‘Van den Broeks smadelijke afgang’, *Leeuwarder Courant*, 1 oktober 1991, 5.

¹⁵⁷ Willem Breedveld, ‘Lubbers uitroepen tot staatshoofd?’, *Trouw*, 19 oktober 1991.

¹⁵⁸ Van den Bos, *Mirakel en Debacle*, 150.

dat toch essentieel is om Maastricht te laten slagen'. Lubbers zou de bondskanselier daarop hebben toevertrouwd: 'Helmut, dat zal ik doen, maar dan reken ik ook op jou'.¹⁵⁹ Met die uitspraken dichtte de premier zich indirect het vertrouwen en het gezag toe dat 'Maastricht' onder zijn hoede in goede handen was.

¹⁵⁹ Jaap Jansen en Arendo Joustra, "Soms krijg je te veel lof, soms te weinig kritiek". Tien jaar Ruud Lubbers maakten van het premierschap een machtig ambt', *Elsevier* 48 (1992) 16.

3. De Europeaan valt van zijn voetstuk

Vlak na het aantreden van zijn derde kabinet had Lubbers al aangekondigd dat het tevens zijn laatste ambtstermijn zou zijn. De premier wees zelf zijn opvolger aan: Elco Brinkman, in het vorige kabinet minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en daarna fractieleider van het CDA. Dat was opmerkelijk, want feitelijk had Lubbers geen formele zeggenschap over wie de christendemocraten na zijn vertrek zou aanvoeren. Na de bekendmaking was het vervolgens aan Brinkman om zichzelf van een publiek profiel te voorzien. Hij koos ervoor om zich in zijn nieuwe politieke hoedanigheid zo min mogelijk door Lubbers te laten leiden. De premier kreeg dan ook regelmatig met openlijk geuite kritiek van Brinkman te maken op het kabinetsbeleid. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 3 mei 1994 zou het CDA onder aanvoering van zijn nieuwe lijsttrekker een gigantisch verlies van 20 zetels lijden.¹⁶⁰

Het vorige hoofdstuk eindigde met de totstandkoming van het Verdrag van Maastricht. Het uiteindelijke verdrag kwam, zoals gesteld, amper in de buurt van het ambitieuze voorstel dat Nederland tijdens ‘Zwarte maandag’ op tafel had gelegd. De nieuwe Europese Unie kreeg een ‘pijlerstructuur’, waarin aldus veel intergouvernementele aspecten verankerd waren, met name op het terrein van het gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid en de politieke en justitiële samenwerking. De federale roeping die aanvankelijk was opgenomen, werd op krachtig aandringen van het Verenigd Koninkrijk uit de tekst verwijderd. Tevens kregen de Britten een ‘opt out’ toegewezen, een uitzonderingsclausule op het verplicht invoeren van de gemeenschappelijke munt. De pijlerstructuur en de uitzonderingen vormden echter geen reden voor ontevredenheid voor het Nederlandse voorzitterschap. Volgens velen betekende ‘Maastricht’ een revanche voor de diplomatieke nederlaag die het had moeten slikken op ‘Zwarte maandag’.¹⁶¹

Dit hoofdstuk is vooral gecentreerd rondom het thema ‘Lubbers als Europeaan’, waarvoor met name zijn uiteindelijke kandidatuur voor en strijd om het voorzitterschap van de Europese Commissie erg betekenisvol bleek. Omdat er al lange tijd in meer of mindere mate openlijk over een mogelijke overstap van de premier naar Brussel werd gespeculeerd, zal dit hoofdstuk daarom enige tijdsoverlap met het vorige hebben. Verder worden commentaren aangehaald rondom het tienjarig jubileum van Lubbers’ premierschap. Deze zijn relevant voor de beeldvorming rondom Lubbers als internationaal figuur en schetsen

¹⁶⁰ Bosmans en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 196-197.

¹⁶¹ Van den Bos, *Mirakel en Debacle*, 150.

tegelijktijd de sterke uitgangspositie die Lubbers in de pers werd toebedeeld. Het hoofdstuk eindigt met een beschouwing over de berichtgeving rondom het vertrek van de premier.

Tien jaar Lubbers: de staatsman staat sterk

Na tien jaar premierschap toonde de parlementaire pers zich uiterst lovend over het premierschap van Lubbers. Zeker, de economische uitwerkingen van het no-nonsensebeleid werden betwist¹⁶² en zijn structurele gebrek aan een heldere visie nog steeds bekritiseerd¹⁶³, maar de minister-president werd door journalisten en politici van links tot rechts geprezen als een staatsman van formaat, die aldus moeiteloos in een rijtje paste met Drees, Thorbecke en Den Uyl.¹⁶⁴ Voor dat staatsmanschap was het respect voor zijn rol in de buitenlandse politiek van wezenlijke betekenis. Ed Nijpels, de voormalige VVD-fractieleider die het in het eerste kabinet-Lubbers nog wel eens op de premier gemunt had, meende dat Lubbers Nederland in internationaal opzicht belangrijker had gemaakt.¹⁶⁵ *Trouw* typeerde hem als ‘de perfecte handelsreiger’¹⁶⁶ en volgens *NRC Handelsblad* sloot zijn premierschap goed aan bij een internationale trend die gekenmerkt werd door ‘uitgesproken leiderschap’, waarvan Reagan, Thatcher en Kohl de exponenten waren.¹⁶⁷ Lubbers kreeg in het verlengde daarvan lof toegezwaaid van zijn buitenlandse collega’s, zoals de Duitse bondskanselier Kohl en de Amerikaanse president Bush. Kohl waardeerde de premier vooral als vriend en prees hem als een ‘dynamische politieke persoonlijkheid’ en een ‘staatsman met groot internationaal aanzien’.¹⁶⁸ En de inmiddels afgetreden Martens verklaarde nog eens publiekelijk dat Lubbers tijdens Europese topontmoetingen voorwaar een grote invloed op Margret Thatcher had gehad. De Nederlandse premier gold daarbij als een van de weinigen die de inmiddels gewezen *Iron Lady* bij haar voornaam mocht noemen.¹⁶⁹ Andere bladen schreven woorden van gelijke strekking over de uitstraling van Lubbers over de grens.¹⁷⁰

¹⁶² Milja de Zwart en Harko van den Hende, ‘Vroeg op kantoor, veel gedaan, niks opgeschoten’, *De Volkskrant*, 31 oktober 1992.

¹⁶³ John Jansen van Galen, ‘Tien jaar moreel ondernemerschap’, *HP/De Tijd op zondag* 1 (1992) 20.

¹⁶⁴ Zie bijvoorbeeld: Ron Meershoek en André Vermeulen, ‘Tien jaar Lubbers’, *ANP*, 29 oktober 1992; Erik van Venetië, ‘Langzaam komt de leider los van de grond’, *De Volkskrant*, 31 oktober 1992; Rob Meines, ‘De staat van Lubbers: De staatsman. In Nederland mondiaal, daarbuiten erg Nederlands’, *NRC Handelsblad*, 2 november 1992; Hans van Zenderen, ‘Lubbers’, *De Gooi- en Eemlander*, 3 november 1992; Max van Weezel, ‘Van koop-tot staatsman’, *Vrij Nederland* 53 (1992) 22-24.

¹⁶⁵ *Nederlands Dagblad*, ‘Hij moet vaker hockeyen en in zijn gezin zijn’, 4 november 1992.

¹⁶⁶ Leonoor Meijer, ‘De perfecte handelsreiziger’, *Trouw*, 7 november 1992.

¹⁶⁷ *NRC Handelsblad*, ‘De Lubbersjaren’, 3 november 1992.

¹⁶⁸ *Algemeen Dagblad*, ‘Een zwak voor Ruud Lubbers’, 4 november 1992.

¹⁶⁹ Jan Veestraeten, ‘Belgische oud-premier Wilfried Martens: ‘Lubbers mag Margaret tegen Thatcher zeggen’’, *Friesch Dagblad/Twentsche Courant*, 31 oktober 1992.

¹⁷⁰ Bijvoorbeeld: Jansen van Galen, ‘Tien jaar moreel ondernemerschap’, 20.

Het internationale gezag dat de premier kreeg toebedeeld, was voor een wezenlijk deel gestoeld op zijn inzet voor de Europese integratie. Van den Broek typeerde hem in dat kader al als ‘een Europeaan in hart en nieren’.¹⁷¹ Met name zijn rol in de totstandkoming van het Verdrag van Maastricht werd geprezen. Zo noemde Kohl het optreden van Lubbers tijdens de beslissende Europese Raad van december 1991 in die stad een ‘historische prestatie’ waarvoor ‘heel Europa hem dank en waardering’ verschuldigd was.¹⁷² De pers had in het bijzonder complimenten voor de bemiddelende werkwijze van de premier tijdens de top. Zo zou Lubbers zijn befaamde ‘biechtstoelprocedure’, waarbij ministers afzonderlijk bij hem kwamen praten in het Torentje, ook succesvol hebben toegepast op de Europese regeringsleiders. In de beeldvorming leverde het Lubbers dan ook de naam op de architect achter ‘Maastricht’ te zijn geweest.¹⁷³

Lubbers zelf wees alle verzoeken om interviews rondom zijn tienjarig premierschap echter af. Dat sloot naadloos aan bij het imago dat hem in de jubileumcommentaren werd toebedeeld. De premier werd beschreven als wars van officiële verplichtingen, gold als bescheiden en was meer gerespecteerd dan geliefd.¹⁷⁴ Een jaar eerder had Lubbers al over zijn eigen imago opgemerkt dat hij niet geschikt was ‘te schrijden als De Gaulle’¹⁷⁵ en ook na tien jaar premierschap presenteerde hij zich sober: ‘Ik ben minister-president op de eerste plaats, ik ben bestuurder en ik moet dat niet te veel persoonlijk maken.’¹⁷⁶ Dat nam niet weg dat ook de dominante wijze waarop Lubbers zijn premierschap achter de schermen invulde weer op veel aandacht kon rekenen. *De Volkskrant* sprak over zijn ontwikkeling van een formele *primus inter pares* naar de informele *primus dominus* (de verschuiving waar Van den Broek al voor vreesde) en stelde verbaasd vast: ‘Het beeld is ontstaan van een man die een beetje te véél de baas is geworden. Het wonderlijke is echter dat het van hem wordt gepikt.’¹⁷⁷

¹⁷¹ Hans van den Broek et al., ‘Tien jaar premier. De betekenis van het minister-presidentschap van Lubbers’, *CD/Actueel* 12 (1992) 12.

¹⁷² Algemeen Dagblad, ‘Een zwak voor Ruud Lubbers’.

¹⁷³ Meines, ‘De staat van Lubbers’; J.W. van Houdt, ‘Sterker in het Torentje dan daarbuiten’, *Nederlands Dagblad*, 4 november 1992.

¹⁷⁴ Kees Lunshof, ‘Wollige Lubbers werd successtory’, *De Telegraaf*, 3 november 1992; Van Houdt, ‘Sterker in het Torentje dan daarbuiten’.

¹⁷⁵ Jan Tromp en Erik van Venetië, ‘Ik ben niet geschikt te schrijden als De Gaulle’, *De Volkskrant*, 2 november 1991).

¹⁷⁶ Max de Bok en David van der Houwen, ‘Jubilerende premier Lubbers werkt aan afronding van zijn karwei. ‘De wereld bestrijdt zijn eigen onmacht’, *Dagblad De Stem*, 23 oktober 1992.

¹⁷⁷ Van Venetië, ‘Langzaam komt de leider los van de grond’.

De eerste Brusselse geruchten en het Europese gevoel van de premier

Het internationale gezag dat de premier rondom zijn tienjarig jubileum werd toebedeeld, zou daarna een nieuwe dimensie krijgen met de publieke speculaties over en zijn uiteindelijke kandidatuur voor het voorzitterschap van de Europese Commissie. Om dit beeld goed te kunnen duiden, is het echter van belang om kort terug te blikken op de voornaamste ontwikkelingen die eraan voorafgingen: de eerste geruchten over een tussentijds vertrek en Lubbers' opstelling als Europees bewogen politicus in diezelfde tijd.

Al vanaf 1987 vormden de speculaties over een (tussentijds) vertrek van de premier naar Brussel immers een haast jaarlijks terugkerend tafereel. In het begin toonde Lubbers zich nog hogelijk verbaasd over de berichten. Hij stelde zich nog te betrokken te voelen bij de Nederlandse politiek en had daarom geen drang naar de functie. Opmerkelijk genoeg merkte Lubbers ongevraagd wel op dat 'je als politicus jezelf moet inprenten dat je verantwoordelijkheid als minister vier jaar duurt'. Daarna moest een premier volgens hem 'beschikbaar zijn om weg te wezen, als dat beter is voor het land'.¹⁷⁸ Voor zover de deur echter al op een klein kiertje stond, werd die ruim een jaar later gesloten door de premier, toen hij zich opnieuw verkiesbaar stelde als CDA-lijsttrekker. Lubbers gaf, geconfronteerd met de opnieuw opgelaaide Brusselse geruchten, te kennen dat hij zich in zijn huidige functie toch 'nuttiger' voelde voor Europa, omdat er 'regeringsleiders moeten zijn die de zaak kunnen enthousiasmeren' (cursivering P.A.). Tegelijkertijd vond de premier het wel 'begrijpelijk' dat geruchten over een mogelijk vertrek van Commissievoorzitter Delors leidden tot speculaties over zijn eigen vertrek: 'Omdat ik nogal actief ben binnen Europa werd natuurlijk openlijk nagedacht over een opvolger'.¹⁷⁹ Indirect sprak hij dus over zichzelf als een 'regeringsleider' en toonde hij zich persoonlijk bewust van een zeker Europees gezag.

Dat Lubbers een tussentijdse overgang naar Brussel ook in de jaren daarop bleef ontkennen¹⁸⁰, betekende niet dat hij zich nauwelijks gecommitteerd voelde aan de Europese zaak. Integendeel. In het eerste hoofdstuk van dit onderzoek kwam Lubbers' felle opstelling tegenover de juist uiterst Euro-sceptische Margaret Thatcher al aan bod. Die lijn poogde de premier, als het om de Europese integratie ging, door te zetten. Lubbers begon zich in zijn tweede kabinet nadrukkelijker te manifesteren als een politicus met een groot Europees gevoel. In een interview met het *Haarlems Dagblad* stelde hij dat er tijdens zijn ambtsperiode

¹⁷⁸ André Spoor en Sytze van der Zee, 'De democratie raakt ontworteld en overbelast', *Elsevier* 43 (1987) 21.

¹⁷⁹ Jaap Lodewijks, 'Lubbers: Mijn Europees gevoel is sterk. 'De Europese eenwording kent lange wegen'', *Haarlems Dagblad*, 9 juli 1988.

¹⁸⁰ Zie bijvoorbeeld: Limburgsch Dagblad, 'Generatiewisseling na verkiezingen. Tal van ministers komen, gaan of wisselen van post', 6 mei 1989, 5; Leeuwarder Courant, 'Parijse krant ziet Lubbers wel zitten als EG-president', 23 mei 1989, 5; Arendo Joustra, 'Tango voor twee heren', 44.

al veel was gepresteerd om ‘Europa van de grond te krijgen’. Vooral de in het vorige hoofdstuk besproken collegiale contacten tussen de regeringsleiders zouden daar volgens de premier toe hebben bijgedragen. Zelfs Thatcher had er volgens Lubbers meer oog voor Europa door gekregen.¹⁸¹ In dat proces dichtte hij zichzelf, gezien de goede contacten die hij met de *Iron Lady* onderhield, dus een rol van betekenis toedichtte.

Ook een aantal jaar daarna, gedurende het Nederlandse voorzitterschap, presenteerde de minister-president zich als een sterk voorstander van een vergaande Europese integratie: ‘Ik ben verliefd op Europa. Het is een mooi continent dat een menselijk gezicht verdient en één geheel moet worden’.¹⁸² Lubbers stelde zich op als een federalist en noemde een federaal Europa het einddoel waarnaar gestreefd werd. Tegelijkertijd toonde hij zich behoedzaam voor een te snelle uitbreiding van ‘Europa’. Het vergroten van de democratische legitimatie van het Europees Parlement was voor hem van een groter belang.¹⁸³ Ondanks zijn warme belangstelling voor de Europese politiek, bleef de premier echter de geruchten rondom een tussentijds vertrek naar de Commissie ‘onhygiënisch, onproper, vervelend en vervuilend’ vinden.¹⁸⁴

De strijd om de voorzittersstoel

De toekomst van de premier heette in de commentaren rondom zijn tienjarig premierschap desalniettemin in het buitenland te liggen, hoogstwaarschijnlijk in Brussel. Nota bene Jacques Delors blies de geruchten over een overstap naar de Europese Commissie nieuw leven in. Op de dag van het jubileum liet hij optekenen dat hij in Lubbers zijn ideale opvolger zag. De EC-voorzitter had Lubbers jarenlang van dichtbij meegemaakt en typeerde de premier als ‘een werkelijk pro-Europese voorvechter, met frisse ideeën, het vermogen tot vernieuwing, een man van de dialoog die in staat is goed compromissen te bewerkstelligen’. Delors voegde er dan ook aan toe dat hij ‘zeer ingenomen’ zou zijn wanneer de twaalf lidstaten hem zouden voordragen.¹⁸⁵ Dat niet lang daarna juist Hans van den Broek een plek in de Commissie kreeg toebedeeld, stond de geruchtenstroom verre van in de weg. Sterker nog, de teneur in de pers was vooral hoe het toch twee jaar later zou moeten: dat zou immers het moment zijn waarop

¹⁸¹ Lodewijks, ‘Lubbers: Mijn Europees gevoel is sterk’.

¹⁸² Math Wijnands, ‘Premier Lubbers blijft optimistisch over welslagen Eurotop: ‘Ik ben zeker geen moedeloos man’’, *Limburgsch Dagblad*, 5 december 1991.

¹⁸³ Oscar Garschagen en Wio Joustra, ‘Premier Lubbers over het Nederlandse EG-voorzitterschap: „Ik hoor nergens een vals geluid”’, *De Volkskrant*, 27 juni 1991.

¹⁸⁴ Henri Kruithof, ‘Doet Lubbers het wel of doet hij het niet?’, *Trouw*, 28 juni 1991.

¹⁸⁵ NRC Handelsblad, ‘Delors kiest jubilerende Lubbers’, 4 november 1992.

Nederland een ‘nog belangrijker zwaargewicht’ richting Brussel wilde sturen. Bovendien gaf Van den Broek al aan dat hij in dat geval graag plaats zou maken voor Lubbers.¹⁸⁶

In het daaropvolgende jaar, 1993, was het vooral de openlijke strijd rondom de vestigingsplaats van de nieuwe Europese Centrale Bank die centraal stond in de pers, althans, wanneer het om de Europese politiek ging. De strijd tussen Nederland, dat Amsterdam graag als vestigingsplaats zag en Duitsland, dat aan Frankfurt de voorkeur gaf, werd echter niet los gezien van visies op de kansen van de premier op de voorzittersstoel.¹⁸⁷ Een openlijke ontkenning van zijn kandidatuur tijdens een van zijn wekelijkse persconferenties¹⁸⁸ mocht ook niet baten: *Het Financieele Dagblad* meldde een paar maanden later dat de actie ‘Trek Ruud over de streep voor het voorzitterschap’ was begonnen. Volgens het blad zou de Spaanse premier Gonzalez zijn Nederlandse ambtsgenoot al als voornaamste kandidaat zien.¹⁸⁹ De niet-kandidaat Lubbers gold in een enkele krant zelfs al als ‘de gedoodverfde opvolger van Delors’. Hij zou het spel daarbij tactisch slim spelen door ‘gewoon niets te zeggen’, om vervolgens ‘toch met een brede grijns uit de grote slagroomtaart tevoorschijn te komen’.¹⁹⁰

Het zou tot de verkiezingsavond van 3 mei duren voordat Lubbers’ ‘beschikbaarheid’ voor het voorzitterschap dan toch bekend werd gemaakt. Het momentum was, in het licht van de gigantische nederlaag die het CDA en Elco Brinkman net hadden geleden, behoorlijk opmerkelijk te noemen. Van den Broeks reactie vanuit Straatsburg was tekenend: ‘Ik moet zeggen, hij heeft er geen gras over laten groeien’.¹⁹¹ En *De Groene Amsterdammer* sneerde: ‘Het karwei is geklaard. Net op het moment dat Nederland werd getroffen door een politieke fragmentatiebom kreeg Ruud Lubbers het bevrijdende telefoontje van Jacques Delors dat het Europese Commissie- voorzitterschap in Brussel voor hem klaar staat. (...) Nederland is van hem af’.¹⁹² Kritische geluiden over de timing van de beslissing waren verder echter nauwelijks hoorbaar in de pers. Na de bekendmaking werd Lubbers vooral een grote kans op het voorzitterschap toegedicht en ook Haagse politici reageerden enthousiast op het nieuws.¹⁹³

¹⁸⁶ Trouw, ‘Met zijn allen koffiedik kijken over kansen van Lubbers’, 16 december 1992.

¹⁸⁷ Zie bijvoorbeeld: Roel Janssen, ‘Laatste ronde in de slag om Euro-banen en -posten’, *NRC Handelsblad*, 4 september 1993; Jan van der Ven, ‘Lubbers mikt toch op post in Brussel’, *Het Parool*, 29 september 1993.

¹⁸⁸ *Het Financieele Dagblad*, ‘Lubbers geen kandidaat voor post Delors’, 4 oktober 1993.

¹⁸⁹ *Het Financieele Dagblad*, ‘En toen was er nog maar één...’, 12 januari 1994.

¹⁹⁰ Bert Schampers, ‘Top-benoemingen bij Europese Commissie, Westeuropese Unie en NAVO. Brusselse stoelendans weer in volle gang’, *Dagblad De Stem*, 14 februari 1994.

¹⁹¹ *NRC Handelsblad*, ‘Lubbers heeft er geen gras over laten groeien’, 4 mei 1994.

¹⁹² René Zwaap, ‘De grijze revolutie’, *De Groene Amsterdammer* 118 (1994) 5.

¹⁹³ Zie bijvoorbeeld: Leo Maat, ‘Lubbers zet rijkelijk laat de Europese eindsprint in’, *ANP*, 3 mei 1994; Wio Joustra, ‘Lubbers kandidaat voor Europese Commissie’, *De Volkskrant*, 4 mei 1994; Trouw, ‘Lubbers stelt zich nu echt beschikbaar voor post van Jacques Delors in Brussel’, 4 mei 1994; *NRC Handelsblad*, ‘Lubbers kandidaat voor opvolging van Jacques Delors’, 4 mei 1994.

Al snel begon de stemming rondom de kandidatuur van de nu demissionair premier echter te kantelen. Lubbers' rede in Aken, die hij uitsprak ter gelegenheid van de uitreiking van de Karel de Grote-prijs aan de Noorse premier Brundtland, vormde de aanleiding. Hoewel hij zei geen lobby te voeren, stond de speech bol van loftuitingen aan het adres van de verschillende regeringsleiders en van visies op de Europese toekomst. 'Menig toehoorder in de Kroningszaal van het Akense stadhuis moet even gedacht hebben dat de man op het spreekgestoelte al voorzitter van de Europese Commissie is', viel in een ANP-persbericht te lezen.¹⁹⁴ *NRC Handelsblad* had vooral bedenkingen bij de oprechtheid van Lubbers' complimenten aan het adres van Kohl over zijn voortvarende rol bij de Duitse hereniging.¹⁹⁵ Vlak na de bekendmaking van zijn kandidatuur waren er immers al berichten opgedoken dat de relatie tussen de twee al een tijd bekoeld zou zijn. Het getouwtrek om de Europese Centrale Bank speelde mee, maar nog belangrijker waren juist Lubbers' aanvankelijke reserves bij de Duitse hereniging geweest. Ook zou de bondskanselier niet vergeten zijn dat de Nederlandse regering, Lubbers voorop, tijdens 'Maastricht' concessies had gedaan aan het door Duitsland hartstochtelijk bepleite federalisme, om het Verenigd Koninkrijk binnen de Unie te houden.¹⁹⁶ Daarbij kwam *NRC Handelsblad* met algemene kritiek op de soms dominante opstelling van Lubbers' in de Europese Raad: 'Vaak getypeerd als 'beste van de klas' mat Lubbers zich wel eens een rol aan die het gewicht van Nederland overtrof, tot irritatie van grote landen.' Daarnaast werd houding van de premier rondom *Black Monday* uitgelicht. Hij was intensief bij de voorbereidingen betrokken geweest, maar 'toen het misging, wekte Lubbers de indruk alsof hij van niets wist en waste hij zijn handen in onschuld'.¹⁹⁷ Het beeld van 'Pontius Pilatus', dat in het vorige hoofdstuk al eens voorbij kwam, leek hiermee weer bevestigd te worden.

Ook *Het Financieele Dagblad* zag in de Akense speech 'een poging om weer bij Kohl in de gunst te komen'. De krant legde verder de nadruk op Lubbers' 'lange dralen' voor zijn kandidatuur en zijn rol tijdens de binnenlandse verkiezingen als 'blok aan het been van Brinkman'. Die houding had de lobby van 'onze Ruud' en 'onze nationale vedette', zoals de premier cynisch werd genoemd, een flinke achterstand bezorgd.¹⁹⁸ CDA-minister en lijsttrekker voor de Europese Verkiezingen Maij-Weggen reageerde met publieke verontwaardiging op de berichtgeving rondom Lubbers' kandidatuur. Zij stelde dat de pers

¹⁹⁴ ANP, 'Lubbers ontvouwt Euro-visie', 12 mei 1994.

¹⁹⁵ NRC Handelsblad, 'Lubbers vleit Duitsers in lobby voor EU', 13 mei 1994.

¹⁹⁶ Henk van de Poll, 'Dehaene meest bedreigend voor Europese carrière Lubbers', *ANP*, 4 mei 1994.

¹⁹⁷ Derk-Jan Eppink, 'Lubbers heeft te lang gewacht', *NRC Handelsblad*, 24 mei 1994.

¹⁹⁸ R. Winkel, 'Was het niet in Lillehammer, lieve Gro...', *Het Financieele Dagblad*, 14 mei 1994.

bewust bezig was de Nederlandse kandidaat onderuit te halen en riep in het verlengde daarvan op om juist een ‘Oranjegevoel’ te creëren rondom Lubbers.¹⁹⁹

De steeds sterker wordende geruchten dat Kohl en Mitterrand al een overeenkomst hadden bereikt om de Belgische premier Luc Dehaene te benoemen als nieuwe voorzitter, werkten ook niet in Lubbers’ voordeel. In de binnenlandse pers was Lubbers in ieder geval al snel niet meer de grote favoriet waarvoor hij eerder werd aangezien. De kandidaat zelf bleef zich echter stoïcijns opstellen. Lubbers presenteerde zich, geheel in lijn met zijn imago, als ‘kandidaat van de soberheid’ en pleitte voor een Europees beleid met ‘zuinigheid in de uitgaven en soberheid in de regelgeving’.²⁰⁰ Hij projecteerde daarmee zijn voornaamste kabinetsthema’s op Europa, in zijn eigen woorden: ‘Hard werken. Niet te veel mooie woorden. Geduld. Taaiheid. Soberheid.’²⁰¹ In zijn Europese visie zette de voorheen progressieve premier een stapje terug. Lubbers noemde zich geen pure federalist meer, maar vond wel dat de samenwerking verder moest gaan dan een ‘Europa der Vaderlanden’.²⁰²

Zijn uiteengezette visie ten spijt, de campagne van de demissionair premier werd steeds meer gepresenteerd als een verloren strijd. Dehaene was nu eenmaal de kandidaat van de as Parijs-Bonn en zou volgens *NRC Handelsblad* ‘braver aan de hand meelopen’ dan de als eigenzinnig en onafhankelijk getypeerde Lubbers.²⁰³ In de pers werd dikwijls de suggestie gewekt dat Lubbers beter de handdoek in de ring kon gooien. Hoe harder dergelijke geluiden echter klonken, hoe meer strijdbaar de kandidaat zichzelf publiekelijk profileerde. ‘Het spel gespeeld? Zo gaat dat dus niet’, reageerde Lubbers op de Frans-Duitse eensgezindheid. Hij wierp zich op als tegenstander van de dominantie van de as en riep met name de kleine landen op om zelf hun keus te bepalen.²⁰⁴ De premier ontkende verder in felle bewoordingen dat hij de hand had gehad in de verkiezingsnederlaag van het CDA: ‘Zo ken ik er nog wel een paar. Onzin!’. Lubbers zag zichzelf als ‘een nieuw type voorzitter’ met een politiek profiel, die ook oog zou hebben voor de onderbelichte paragrafen van het Maastrichtse verdrag, zoals een gezamenlijke defensiepolitiek. Zijn benoeming was volgens hem in het wezenlijke belang van Nederland, dat heette ‘aan de beurt te zijn’. Tegelijkertijd zette Lubbers zijn tegenstrever Dehaene weg als een ‘voorzitter van de oude stempel’, een coördinator van de klassieke taken van de EU, die bovendien een stuk minder lang premier was. Tot slot toonde hij zich

¹⁹⁹ ANP, ‘Lubbers blijft kandidaat voorzitterschap Europese Commissie’, 30 mei 1994.

²⁰⁰ ANP, ‘Lubbers presenteert zich als kandidaat van de soberheid’, 30 mei 1994.

²⁰¹ Reformatorisch Dagblad, ‘„Positieve grondhouding” nog gebleven. Lubbers vecht door na Frans-Duits akkoord’, 31 mei 1994.

²⁰² Wio Joustra en Jos Klaassen, ‘R.F.M. Lubbers, kandidaat’, *De Volkskrant*, 28 mei 1991.

²⁰³ NRC Handelsblad, ‘Dehaene zou braver aan de hand meelopen dan Lubbers’, 7 juni 1994.

²⁰⁴ Paul Koopman en Peter de Vries, ‘Het spel gespeeld? Zo gaat dat dus niet’, *Twentsche Courant/Rotterdams Dagblad*, 8 juni 1994.

uitgesproken over het scenario dat de keuze niet op hem zou vallen: ‘Als ik het niet word, zit ik er persoonlijk niet mee. Maar hoewel het arrogant klinkt, zou ik het wel slecht vinden voor Europa’.²⁰⁵ Die getergde opstelling stond in schril contrast met het beeld van sober- en bescheidenheid dat de premier eerder opriep.

Veel indruk konden Lubbers’ woorden echter niet maken. *NRC Handelsblad* haalde de ‘vermoeiende veelheid aan varianten’ aan die hij bij tijd en wijle tijdens Europese Raden lanceerde. Andermaal wees de krant op de ergernis die ontstond wanneer Nederland dankzij Lubbers weer eens ‘een grote broek’ aantrok.²⁰⁶ In de ogen van *Trouw* kon het ‘wanhoopsoffensief’ van de demissionair premier dan ook niet verbloemen dat de Europese regeringsleiders, door Lubbers eens getypeerd als ‘een gezelschap van vrienden’, hem zouden laten vallen.²⁰⁷

Dat gebeurde ook. Tijdens de beslissende Europese top op 25 juni op het Griekse eiland Korfoe werd duidelijk dat Nederland vrijwel geïsoleerd stond met zijn kandidatuur. Acht landen stemden op Dehaene en drie, waaronder Nederland bij monde van vicepremier Wim Kok, op Lubbers. De aanvankelijke steun van de Spaanse premier Gonzalez en de Italiaanse regeringsleider Berlusconi verdampte echter toen de Griekse voorzitter een klemmend beroep deed op de eenstemmigheid binnen de Raad.²⁰⁸ Niet lang daarna besloot Lubbers zich terug te trekken.²⁰⁹

Na ‘Korfoe’: de kritiek en het stille vertrek

Vlak na de toch dramatisch verlopen top op Korfoe poogde Lubbers’ zijn diplomatieke verlies luchtig over te brengen. De premier beweerde dat hij zich niet langer gemotiveerd voelde toen hij onvoldoende steun bleek te hebben, maar was ‘niet bitter’ over de situatie. Desondanks wees hij er fijntjes op dat vooral Kohl nu ‘een probleem’ had. Zijn eigen kandidaat Dehaene was immers ook afgewezen door een veto van de Britse prime minister Major. In het oog sprong echter vooral de verklaring die Lubbers gaf voor zijn misgelopen voorzitterschap. Hij concludeerde dat hij ‘na twaalf jaar Europese raad een beetje te groot gegroeid was’. Vooral de bondskanselier zou volgens de premier moeite hebben gehad met iemand die al zo lang meeliiep: ‘Je zit er al zo lang dat je een zekere vrijmoedigheid hebt, een openheid van spreken die bij anderen tot problemen kan leiden. Dat probleem doet zich bij een kandidaat die minder

²⁰⁵ Koopman en De Vries, ‘Het spel gespeeld? Zo gaat dat dus niet’.

²⁰⁶ Derk-Jan Eppink en Wim Brummelman, ‘Nederland – België voor hoogste post in Europese Unie’, *NRC Handelsblad*, 18 juni 1994.

²⁰⁷ Theo Koele en Willem Schoonen, ‘Europese vrienden laten Lubbers vallen’, *Trouw*, 18 juni 1994.

²⁰⁸ ANP, ‘Nederland gebelgd en eenzaam in gevecht om opvolging Delors’, 25 juni 1994.

²⁰⁹ ANP, ‘Lubbers blaast de aftocht’, 25 juni 1994.

geschiedenis met zich meedraagt veel minder voor'.²¹⁰ Deze uitspraken zijn opvallend, omdat ze een van de weinige momenten markeerden dat Lubbers zichzelf expliciet gezag in de Europese gemeenschap toedichtte.

In de pers waren verbaasde en soms wat verbijsterde geluiden te horen over de gang van zaken op het Griekse eiland. *Elsevier* sprak metaforisch over 'de zeis van Korfoe'²¹¹ en volgens *De Telegraaf* was Nederland 'zwaar ontgoocheld' over het gebrek aan steun voor Lubbers' kandidatuur.²¹² Het *Nederlands Dagblad* ontwaarde 'een rokende puinhoop' na een 'diplomatiek bloedbad'²¹³ en *Het Nieuwsblad van het Noorden* kwam tot de bondige conclusie dat de 'nederlaag van Lubbers op Korfoe' hard aan was gekomen.²¹⁴ Het ogenschijnlijke gemak waarmee de premier opzij was geschoven, had volgens *NRC Handelsblad* tot begrijpelijke woede in Nederland geleid. De krant wees er echter op dat het geen nieuwe ervaring betrof. Nederland had immers al eerder een Europese blamage moeten ondergaan op 'Zwarte maandag'.²¹⁵

Los van het diplomatieke spel op Corfu, markeerden de gebeurtenissen een duidelijke omslag in de beeldvorming rondom Lubbers als internationaal figuur. Zo besteedde de pers veel aandacht aan de persoonlijke nederlaag die de premier had geleden. *Trouw* schetste een gevoel van ambivalentie in Nederland rondom de afwijzing van de premier. 'Diep in ons hart voelen we ons nog wel beledigd dat hem zo bot de voet is dwars gezet', schreef de krant, maar anderzijds waren er gevoelens te bespeuren van 'enige heimelijke en onheilige vreugde om een zondagskind dat zo publiekelijk voor zijn nieuwe erepost streed en vervolgens op zijn gezicht ging'.²¹⁶ Columnist G.B.J. Hiltermann verbaasde zich in *De Telegraaf* vooral over Lubbers' vasthoudendheid en kon niet goed plaatsen 'waarom zovelen zich zo voor hem hebben ingespannen'. Het nationaal belang was er immers volgens hem niet mee gediend: 'Zijn benoeming is van betekenis voor de familie Lubbers, niet voor ons land.'²¹⁷

Ook de kritiek op de lobby van de premier voor het voorzitterschap was niet mals. De teneur was duidelijk: Lubbers stond symbool voor opnieuw een geval van typisch Nederlandse hoogmoed in de internationale gemeenschap. De steun voor de premier bleek

²¹⁰ ANP, 'Paleisrevolutie van Lubbers mislukt', 25 juni 1994.

²¹¹ Arendo Joustra, 'De zeis van Corfu: hoe Lubbers als voorzitter van de Europese Commissie werd gepasseerd', *Elsevier* 50 (1994) 30-32.

²¹² *De Telegraaf*, 'Kabinet sluit een alternatief voor Lubbers niet uit. Speurtocht naar nieuwe kandidaat', 27 juni 1994, 1.

²¹³ J.W. van Houdt, 'Rokende puinhoop na diplomatiek bloedbad', *Nederlands Dagblad*, 28 juni 1994.

²¹⁴ *Nieuwsblad van het Noorden*, 'Nederlaag Lubbers op Korfoe komt hard aan', 27 juni 1994.

²¹⁵ *NRC Handelsblad*, 'De wedloop voorbij', 25 juni 1994.

²¹⁶ *Nederlands Dagblad*, 'Dagbladen', 1 juli 1994.

²¹⁷ G.B.J. Hiltermann, 'De wereld vandaag. „Strikt persoonlijk”', *De Telegraaf*, 25 juni 1994, 9.

immers totaal verkeerd ingeschat. Volgens *NRC Handelsblad* had Nederland daarom een ‘gebrekkig antenne-stelsel voor verhoudingen’ en eigende het zich een ‘leiderschapsrol’ toe die nergens op was gebaseerd.²¹⁸ Aan Lubbers geschiktheid voor de functie werd in de pers verre van getwijfeld, maar de premier werd wel aangerekend een bij vlagen zeer onhandige eenmansactie te hebben gevoerd. Rinus van Schendelen, hoogleraar politicologie, verwoordde die algehele kritiek treffend: ‘Bij dit soort spellen geldt als vuistregel dat men boodschap en boodschapper moet ontkoppelen. Laat een ander zeggen dat Lubbers de beste is en laat hem dit niet zelf zeggen, zoals nu gebeurde.’²¹⁹ De campagne van de premier leek aldus, zoals het in de regionale dagbladen heette, ‘een sollicitatie naar een afwijzing’ en Lubbers’ scherpe uitspraken werden getypeerd als ‘onbehouwen beginnersfouten’.²²⁰ Verder zou zijn methode om constant brieven te sturen op irritatie zijn gestuit in de Europese hoofdsteden.²²¹

De mislukte sollicitatie leidde er bovendien toe dat Lubbers een stuk minder gezag kreeg toebedeeld in zowel de internationale gemeenschap, als in het binnenland. Het imago van de sterke staatsman moest flink aan kracht inboeten na het diplomatieke spel op Corfu. In de regionale dagbladen heette het dat de premier ‘versmaad’ was door zijn buitenlandse collega’s.²²² Het *Nederlands Dagblad* merkte op dat Nederland weliswaar zijn ‘sterkst denkbare kandidaat’ in de strijd had gegooid, maar dat het in de internationale verhoudingen kennelijk nauwelijks indruk maakte.²²³ De Europeaan bleek van zijn voetstuk gevallen. Zijn lange staat van dienst en de goede internationale contacten die hij onderhield, wogen blijkbaar toch niet zwaar genoeg. Over Lubbers carrière werd volgens *Intermediair* al in de verleden tijd gesproken. In één zin schetste het blad de teloorgang: ‘Ruud Lubbers, twaalf jaar primadonna van de Nederlandse politiek, is door zijn Europese vriendenclub afgeserveerd.’²²⁴

De demissionair premier probeerde het dominante beeld nog te corrigeren. In een interview wees hij erop dat de campagne niet gericht was geweest op ‘een baantje voor de heer Lubbers’ en dat zijn relatie met zowel Kohl als de Dehaene onbeschadigd was. In plaats daarvan hekelde Lubbers juist de rol van de binnenlandse pers tijdens de campagne. Naar zijn idee had die weliswaar ‘niets incorrects’ gepubliceerd, maar leek men wel de negatieve

²¹⁸ NRC Handelsblad, ‘De wedloop voorbij’.

²¹⁹ M.P.C.M. van Schendelen, ‘Lubbers’ afgang: in Den Haag zou men moeten aanvaarden dat de belangen van Lubbers en van Nederland nu danig verschillen en dat de laatste voorrang verdienen’, *Intermediair* 30 (1994) 13.

²²⁰ Peter de Vries, ‘Wat er fout was aan Lubbers’ campagne’, *Nieuwsblad van het Noorden/Limburgsch Dagblad/Leeuwarder Courant*, 27 juni 1994.

²²¹ Derk-Jan Eppink, ‘Methode van Lubbers faalt over de grens’, *NRC Handelsblad*, 27 juni 1994.

²²² De Vries, ‘Wat er fout was aan Lubbers’ campagne’.

²²³ J.W. van Houdt, ‘Commentaar. Top kent alleen verliezers’, *Nederlands Dagblad*, 27 juni 1994, 1.

²²⁴ Dirk-Jan van Baar, ‘Lubbers heldenrol: het aangaan van een gevecht waarvan de nederlaag vooraf vaststaat, heeft iets heroïsch’, *Intermediair* 30 (1994) 7.

berichtgeving belangrijker leek te vinden dan de positieve. Het paste volgens Lubbers in de volksaard: ‘Ik ken de Nederlandse gewoonte pas over ‘wij’ te praten als we gewonnen hebben. Als het niet zeker is dan is het ‘zij’.’²²⁵ Met deze stekelige uitspraken leek hij echter de tragische beeldvorming rondom zijn afscheid als premier alleen maar te voeden.

Dat afscheid kwam met rasse schreden naderbij. Op vrijdag 19 augustus gaf Lubbers zijn laatste persconferentie, kort en sober. Hij zei ‘met dankbaarheid’ terug te kijken op zijn ambtsperiode, maar weigerde uit te weiden over zijn toekomstplannen: ‘Wat ik maandag ga doen, gaat u geen klap aan’.²²⁶ In het geweld van de kabinetsformatie werd het vertrek amper opgemerkt. Nederland leek de premier al een beetje te zijn vergeten. Dat werd een maand later nog eens bevestigd door *HP/De Tijd*. Het kleine artikel²²⁷ had een even korte als illustrerende titel:

‘Waar is Lubbers gebleven?’

²²⁵ Derk-Jan Eppink, ‘Ik ben geen lam dat zich op bevel naar de slachtbank laat leiden’, *NRC Handelsblad*, 1 juli 1994.

²²⁶ De Volkskrant, ‘Lubbers voelde het ‘steeds meer wegschuiven’ rondom Brinkman’, 19 augustus 1994.

²²⁷ Frits Baltesen, ‘Waar is Lubbers gebleven?’, *HP/De Tijd* 44 (1994) 6-7.

Slotbeschouwing

Na zijn premierschap zou Lubbers' internationale carrière nooit echt tot volle wasdom komen. Als kandidaat voor de functie van secretaris-generaal van de NAVO werd hij opnieuw gepasseerd. Lubbers werd daarna hoogleraar globalisering in Tilburg. Eind 2000 leek het erop dat hij alsnog zou uitgroeien tot een internationaal figuur van betekenis, toen hij als Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen werd gevraagd door Kofi Annan. Een betichting van seksuele intimidatie betekende echter ook het einde van die functie. Na deze 'billenknijpaffaire' trok Lubbers zich opnieuw terug in de anonimiteit. In zijn hoedanigheid als minister van staat werd er nog wel een beroep op hem gedaan tijdens de kabinetsformatie van 2010, maar een aansprekende internationale positie kreeg hij niet meer.

Dit onderzoek heeft zich echter gericht op de tijd van Lubbers' premierschap. Het begon met de bredere vraag hoe verschillen in internationaal gezag tussen Nederlandse premiers verklaard kunnen worden. Drie benaderingswijzen werden daartoe onderscheiden. De eerste, de staatsrechtelijke 'school', richt zich op de historische verandering van het ambt van de minister-president op internationaal niveau. De tweede benaderingswijze, die van leiderschapsstijl, zet vooral de verschillen in het concrete handelen van politici centraal. Dergelijke verschillen in leiderschapsstijl zijn natuurlijk ook op internationaal niveau aanwezig. Hoewel deze benaderingswijzen waardevolle inzichten met zich mee kunnen brengen, schieten ze op zichzelf tekort om een uitgebreide verklaring te geven voor het ontstaan van internationaal gezag. Dit onderzoek heeft zich mede daarom gecentreerd rondom een derde invalshoek: beeldvorming en imago. Hierbij draait het niet zozeer om de 'harde zijde' van de politiek, zoals beleid, concrete handelingen of institutionele bewegingsruimte. In de kern gaat beeldvormingsonderzoek over het toegeschreven imago van de premier en om zijn zelfbeeld.

Om de toegevoegde waarde van beeldvormingsonderzoek in het verklaren van internationaal gezag van een premier aan te tonen, was een representatieve casus nodig. Dat wil zeggen: een premier die, volgens de literatuur, enig gezag in de internationale gemeenschap genoot. Zo'n premier was Ruud Lubbers (1982-1994). Dit onderzoek heeft zich gericht op de ontwikkeling van het binnenlandse beeld van Lubbers als internationaal figuur, waarbij de berichtgeving in kranten- en tijdschriften centraal stond. Daarbij wisselden toegeschreven imago en zelfbeeld elkaar af. Verder besteedde het aandacht aan de wijzen

waarop hem gezag in de internationale gemeenschap werd toegedicht. Tenslotte werden er, ter verheldering, vergelijkingen getrokken tussen Lubbers en zijn voorgangers in het premiersambt op het internationale toneel.

Dit onderzoek kende een grotendeels chronologische opzet. Los van deze chronologie zijn er in de beeldvorming rondom Lubbers echter duidelijk twee tonelen te onderscheiden. Enerzijds was Lubbers op kabinetsniveau het gezicht van de ministersploeg en haar beleid. In die hoedanigheid had hij ook een rol in de buitenlandse politiek. Anderzijds verkreeg de premier, los van het kabinet, op het internationale toneel een eigen positie tussen de regeringsleiders. De beelden van Lubbers die op deze twee tonelen vorm kregen, stonden in een voortdurende wisselwerking gedurende zijn gehele premierschap en beïnvloedden elkaar zodanig.

In het eerste hoofdstuk was Lubbers voornamelijk nog een nationaal figuur. Zijn nevelige imago was gestoeld op zijn verleden in de landelijke politiek. Het eerste internationale gezag dat hem werd toegeschreven, kwam - niet geheel verwonderlijk - voort uit het kabinetsbeleid, waarvoor respect bestond in het buitenland. In de rol als eerste vertegenwoordiger van dat beleid, werden ook de politieke vergelijkingen met Thatcher gemaakt. Ook de kruisrakettenkwesitie, Lubbers' doorbraak als internationaal figuur, was in eerste instantie een kabinetszaak. Zijn compromisbesluit resulteerde echter uiteindelijk ook in het beeld van een premier met capaciteiten op het vlak van de buitenlandse politiek, die aldus enig internationaal gezag bezat. Lubbers' verdiensten in het kabinet bezorgden hem in deze periode dus de naam een internationaal figuur te zijn, niet zozeer zijn positie in de internationale gemeenschap van regeringsleiders.

Het tweede hoofdstuk markeerde een scharnierpunt in de beeldvorming. Twee ontwikkelingen, de strijd om het primaat van de buitenlandse politiek en het groeiende gezag van Lubbers in de internationale gemeenschap, gingen hand in hand. Zijn kabinetsrol als formele *primus inter pares* begon openlijk te wringen met zijn rol bij internationale toppen, in het bijzonder tijdens bijeenkomsten van de Europese Raad. Lubbers internationale gezag kreeg nu niet meer zozeer gestalte door het kabinetsbeleid, maar meer op grond van zijn positie binnen de internationale gemeenschap *an sich*. Vooral de nauwe banden met buitenlandse collega's als Kohl, Thatcher, Martens en Bush werden in dat kader uitgelicht. Dat beeld drong ook door op kabinetsniveau: Lubbers werd uiteindelijk neergezet als de man die de lijnen van Nederlands buitenlandse politiek in feite uitzette. Dus niet Van den Broek, zoals de staatsrechtelijke traditie voorschreef. Verder kenmerkte deze periode zich door opduikende kritiek op de dominantie en de dikwijls egocentrische opstelling van de premier

binnen het kabinet. Typeringen als ‘de IJzeren Kanselier’ en ‘Pontius Pilatus’ getuigden daarvan.

In het derde en laatste hoofdstuk draaide de beeldvorming vooral om Lubbers als Europees politicus. De premier kreeg nu met name internationaal gezag toegeschreven op basis van zijn positie tussen de regeringsleiders. Bovendien werd het Europese Verdrag van Maastricht gepresenteerd als zijn persoonlijke verdienste. De pers schreef hem dusdanig veel aanzien in het buitenland toe, dat het voorzitterschap van de Europese Commissie een haalbare kaart leek. Zijn imago als een binnen de landsgrenzen gerespecteerd staatsman zette hem op een voetstuk. Naarmate het zicht op de voorzittersstoel troebeler werd, bleek ook dat imago echter aan erosie onderhevig. De beeldvorming kantelde, waarbij kritische en dikwijls nog niet eerder benoemde aspecten van Lubbers’ buitenlandse optreden werden uitgelicht. Zo kwam er aandacht voor de regelmatige irritaties die de premier zou uitlokken in de Europese Raad en heette zijn relatie met Kohl, waarover tot dat punt nauwelijks onvertogen woorden waren gevallen, ineens al jaren bekoeld te zijn. Ook zijn dubieuze rol rondom ‘Zwarte maandag’ en de verkiezingsnederlaag van het CDA onder Brinkman werden in toenemende mate uitgelicht. Na de Europese afwijzing van Lubbers bleef er in de pers dan ook weinig meer over van het internationale gezag dat hem daarvoor nog in grote mate werd toegedicht.

Speciale aandacht verdient het beeld dat Lubbers van zichzelf als internationaal figuur had. De premier presenteerde zich geruime tijd als bescheiden en sober, zowel over zijn rol in het kabinet als over zijn positie binnen de internationale gemeenschap. Zijn invloed in de Europese raad moest vooral niet overschat worden, al stelde hij zich wel op als een Europees bewogen politicus. Het imago van sober- en bescheidenheid werd hem dikwijls ook toegeschreven. Lange tijd gold Lubbers als wars van prestige. Toch liepen zelfbeeld en imago een aantal keer behoorlijk uit elkaar. Dat bleek expliciet tijdens zijn competentiestrijd met minister Van den Broek. Lubbers stond in de pers te boek als een bemoeizuchtig premier, vooral op het terrein van de buitenlandse politiek, maar ontkende zelf dat er sprake was van een overvleugeling en een drang naar status. Ook het imago van een overheidssaneerder in de traditie van Thatcher bleek hardnekkig. Lubbers slaagde er in elk geval niet in de beleidsmatige gelijkshakeling weg te nemen. Het contrast tussen zelfbeeld en imago bleek nog duidelijker in de mislukte lobby voor het voorzitterschap. Hoezeer Lubbers ook probeerde de indruk te wekken dat de post op de eerste plaats in het belang van Nederland was, in de pers werd het dikwijls als een persoonlijk project gepresenteerd. Ook het beeld van een verstoorde relatie met Kohl kon de premier niet wegnemen. Hoe onbewogen hij tenslotte ook stelde te zijn onder de mislukte campagne, hij kreeg niettemin het stempel van een

tragisch verliezer, die zich te gretig had geprofileerd. Dat Lubbers nadien de berichtgeving in de pers zelf bekritiseerde, was dan ook een teken aan de wand. Binnen de kaders van dit onderzoek is de conclusie dan ook gerechtvaardigd dat zelfpresentatie van weinig invloed was op het toebedeelde imago. De aloude stelling dat het tegen beeldvorming lastig vechten is, lijkt, althans in deze casus, bevestigd.

Welke verklaringen zijn te geven voor het veranderende gezag dat Ruud Lubbers als premier kreeg toegedicht? Allereerst dienen de twee andere benaderingswijzen niet volledig uitgevlakt te worden. Het beeld van Lubbers als internationaal figuur kreeg mede gestalte door de veranderde institutionele positie van het premierschap en door zijn dominante leiderschapsstijl. Dat maakte dat de premier meer ruimte kreeg en nam om zichzelf publiekelijk te profileren, wat uiteraard uitwerkte op zijn imago. In dat kader zijn, vanzelfsprekend, de internationale politieke ontwikkelingen in de jaren tachtig en begin jaren negentig ook van wezenlijk belang geweest. De grote militaire spanningen tussen de NAVO en de Sovjet-Unie in de beginfase van Lubbers' premierschap, alsmede de herleefde Europese integratie daarna, boden in beginsel een vruchtbare bodem waaruit een krachtig beeld als internationaal figuur kon groeien.

Wat dit onderzoek echter heeft pogen te benadrukken, is dat beeldvorming en imago in dat proces van expliciet toegevoegde waarde waren, te meer omdat de buitenlandse politiek voor een wezenlijk deel achter de schermen plaatsvindt. Los van zijn daadwerkelijke institutionele positie of zijn leiderschapsstijl, was internationaal gezag voor Lubbers voornamelijk een kwestie van wat hem enerzijds werd toegedicht en wat hij anderzijds wist toe te eigenen. Sterke beelden kregen vorm door publieke uitingen van partijen, politici en journalisten. Zo leverden uitspraken als die van Margaret Thatcher over het kabinetsbeleid, of die van Kohl over zijn optreden tijdens de totstandkoming van 'Maastricht', hem publiekelijk gezag op.

Een andere, bijzondere wijze waarop Lubbers' gezag in de internationale gemeenschap gestalte kreeg, was door het expliciet historiseren ervan. Concreet gebeurde dat in de vorm van publieke vergelijkingen die de pers trok tussen de premier en zijn voorgangers. Door Willem Drees en Joop den Uyl bijvoorbeeld als beiden 'te veel nationaal politicus' te typeren, kreeg Lubbers juist de naam een meer internationaal politicus te zijn. De vergelijking met Van Agt, die gold als meer gericht op het ceremoniële aspect, maakte van Lubbers een man met oog voor de inhoudelijke buitenlandse politiek. Dergelijke publiekelijk gesignaleerde veranderingen of breuken in het internationale voorkomen van de premier gaven Lubbers

gezag. In elk geval meer dan zijn staatsrechtelijke positie als ‘deerniswekkende figuur’ op het oog rechtvaardigde.

Tot slot waren politiek beladen gebeurtenissen van cruciaal belang in de wijze waarop Lubbers gezag toe werd bedeed. Zij leverden cesuren in het imago van de premier op. Zo zorgde Lubbers’ 1 juni-besluit tijdens de kruisrakettenkwestie ervoor dat hem zowel aanzien in het kabinet als in de buitenlandse politiek werd toebedeed. Door zijn publiekelijke presentatie van dat besluit werd dat beeld alleen maar versterkt. De uitgelekte briefwisseling over Lubbers’ bevoegdheden op internationaal niveau valt ook als een cesuur te beschouwen. Het ontketende een debat in de pers, waar de premier feitelijk als winnaar uit kwam. Los van de vraag hoe de werkelijke verhoudingen tussen de premier en de minister lagen, werd Lubbers daarna meer dan tevoren als Nederlands eerste man in de buitenlandse politiek beschouwd. De totstandkoming van het Verdrag van Maastricht markeerde vervolgens een nieuwe ijkpunt in het gezag dat Lubbers werd toegedicht. Hoewel lang niet alles over de politieke besluitvorming naar buiten kwam, leverde het hem wel de naam op de architect van het verdrag te zijn geweest. De laatste cesuur tenslotte, de afwijzing op Korfoe, betekende een definitieve kanteling in zijn imago. Binnen een kort tijdsbestek werd het beeld van gezaghebbende premier over de grens gedeconstrueerd. Daardoor kwam er over de aard van Lubbers’ gehele internationale politieke carrière een zweem van vergankelijkheid te liggen.

De tragiek van een sober staatsman was ermee compleet.

Bronnenlijst

- Aerts, Remieg, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999).
- Aerts, Remieg, *Het aanzien van de politiek. Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009).
- Algemeen Dagblad, 'Een zwak voor Ruud Lubbers', 4 november 1992.
- Ammerlaan Robbert (red.), *Afscheid van Ruud Lubbers* (1994).
- Andeweg, Rudy, 'The Dutch prime minister: Not just chairman, not yet chief?', *West European Politics* 14 (1991) 116-132.
- ANP, 'Lubbers blaast de aftocht', 25 juni 1994.
- ANP, 'Lubbers blijft kandidaat voorzitterschap Europese Commissie', 30 mei 1994.
- ANP, 'Lubbers ontvouwt Euro-visie', 12 mei 1994.
- ANP, 'Lubbers presenteert zich als kandidaat van de soberheid', 30 mei 1994.
- ANP, 'Nederland gebelgd en eenzaam in gevecht om opvolging Delors', 25 juni 1994.
- ANP, 'Paleisrevolutie van Lubbers mislukt', 25 juni 1994.
- Baar, Dirk-Jan, 'Lubbers heldenrol', *Intermediair* 30 (1994) 7-9.
- Baltesen, Frits, 'Waar is Lubbers gebleven?', *HP/De Tijd* 44 (1994) 6-7.
- Berge, Gied ten, 'Wie is de ware minister van Buitenlandse Zaken? 'Zo nu en dan keek ik collega Van den Broek eens aan...'', *De Groene Amsterdammer* 113 (1989) 5-7.
- Bleich, Anet, *Joop Den Uyl. Dromer en doordouwer* (2008).
- Bode, Emile en Charles Huijskens, 'Opiniepeilers bevorderen dat uitslag toch anders wordt', *De Telegraaf*, 23 mei 1986.
- Bok, Max de en David van der Houwen, 'Jubilerende premier Lubbers werkt aan afronding van zijn karwei. 'De wereld bestrijdt zijn eigen onmacht'', *Dagblad De Stem*, 23 oktober 1992.
- Bok, René de en Coen van Harten, 'Het kabinet-Lubbers. De eerste 100 dagen', *Elseviers Magazine* 39 (1983) 10-15.
- Bos, Bob van den, *Mirakel en Debacle. De Nederlandse besluitvorming over de Politieke Unie in het Verdrag van Maastricht* (Leiden 2008).
- Bosmans, Jac en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (2011).
- Breedveld, Willem, 'Lubbers uitroepen tot staatshoofd?', *Trouw*, 19 oktober 1991.
- Broek, Hans van den et al., 'Tien jaar premier. De betekenis van het minister-presidentschap van Lubbers', *CD/Actueel* 12 (1992) 12-16.
- Broek, Ilja van den, *Heimwee naar de politiek. De herinnering aan het kabinet-Den Uyl* (2002).
- Brouwer, Jan Willem en Johan van Merrienboer, *Van Buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie* (2011).
- Bruijn, Hans de, 'Van den Broeks smadelijke afgang', *Leeuwarder Courant*, 1 oktober 1991.
- Camps, Hugo, 'Europa zit niet op Lubbers te wachten. En ook Andriessen wordt geen voorzitter van de Europese Commissie', *Elsevier* 44 (1988) 12.
- De Telegraaf, 'EG-beraad mislukt door Thatchers eis', 21 maart 1984.
- De Telegraaf, 'Kabinet sluit een alternatief voor Lubbers niet uit. Speurtocht naar nieuwe kandidaat', 27 juni 1994.
- De Telegraaf, 'Keuze', 26 september 1984.
- De Telegraaf, 'Lubbers bekritiseert Thatchers rekensom', 6 december 1983.
- De Telegraaf, 'Lubbers bij Margaret', 3 maart 1983.
- De Telegraaf, 'Opiniepeilers sloegen plank mis', 22 mei 1986.
- De Telegraaf, 'Ruud-, Shock'-Lubbers kampioen-bezuiniger van West-Europa', 20 januari 1984.
- De Volkskrant, 'Lubbers voelde het 'steeds meer wegschuiven' rondom Brinkman', 19 augustus 1994.
- Deijl, Frans van en Daan Dijkstra, 'Steeds weer gepest door Lubbers, steeds minder populair in eigen kring: the final days van Hans van den Broek', *HP/De Tijd* 41 (1991) 18-21.
- Deijl, Frans van, 'Is Nederland te klein voor Lubbers?', *HP/De Tijd* 39 (1989) 12-13.
- Dijkstra, Daan, John Jansen van Galen en Jan Tromp, 'De stijl van de leider', *Haagse Post* 72 (1985) 30-37.
- Dings, Matt en Gerard Driehuis, 'Onze Ruud bestaat niet. Hoe de ideeënmakeelaar van het CDA toch nog premier werd', *De Tijd* 9 (1982) 28-45.
- Driehuis, Gerard en Tom-Jan Meeus, 'Ruud Lubbers politicus van het jaar', *De Tijd*, 12 (1986) 10-18.
- Driehuis, Gerard, 'Eindelijk een echte minister-president'. Ruud Lubbers politicus van het jaar', *De Tijd* 10 (1983) 4-16.
- Driehuis, Gerard, 'Hoe de deugd van de premier zijn partij uit de nood moet helpen. Redt Lubbers het CDA?', *De Tijd* 10 (1983) 8-13.
- Egan, J., 'Political marketing: Lessons from the mainstream', *Journal of Marketing Management* 15 (1999) 495-503.

- Elsevier, *Ter Herinnering: Margaret Thatcher 1925-2013* (2013).
- Eppink, Derk-Jan en Wim Brummelman, 'Nederland – België voor hoogste post in Europese Unie', *NRC Handelsblad*, 18 juni 1994.
- Eppink, Derk-Jan, 'Lubbers heeft te lang gewacht', *NRC Handelsblad*, 24 mei 1994.
- Eppink, Derk-Jan, 'Ik ben geen lam dat zich op bevel naar de slachtbank laat leiden', *NRC Handelsblad*, 1 juli 1994.
- Eppink, Derk-Jan, 'Methode van Lubbers faalt over de grens', *NRC Handelsblad*, 27 juni 1994.
- Eppink, Derk-Jan, Paul Bovend'Eert en Rein Jan Hoekstra, *Over de versterking van de positie van de minister-president* (Nijmegen 2005).
- Garschagen, Oscar en Wio Joustra, 'Premier Lubbers over het Nederlandse EG-voorzitterschap: „Ik hoor nergens een vals geluid”', *De Volkskrant*, 27 juni 1991.
- Giebels, Lambert, *Beel. Van vazal tot onderkoning. Biografie 1902-1977* (1996).
- Gioia, Dennis A., Aimee L. Hamilton en Shubha D. Patvardhan, 'Image is everything: Reflections on the dominance of image in modern organizational life', *Research in Organizational Behavior* 34 (2014) 129-154.
- Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1983), *Paragraaf 2: Koning en ministers. 45. Ministerraad; minister-president*, <http://www.denederlandsegrondwet.nl/9353000/1/j9vvihlf299q0sr/vi7pkiszfty9> [geraadpleegd op: 17-4-2015].
- Gualthérie van Weezel, Annemarie, *De Smaak van de macht. Gesprekken Met Oud-Premiers* (2011).
- Hadley, Louisa, *Responding to Margaret Thatcher's death* (2014).
- Heiden, Peter van der en Johan van Merriënboer, 'Charles Ruijs, Willem Drees, Ruud Lubbers. De minister-president in diachronisch perspectief', *Kleio* 34 (1993) 4-11.
- Heinrichs, Ben en Max van Weezel, 'Lubbers moet het niet te hoog in de bol krijgen'. De jaloezie, de rebellie en de volgzzaamheid in de CDA-fractie', *Vrij Nederland* 47 (1986) 3.
- Het Financieele Dagblad, 'En toen was er nog maar één...', 12 januari 1994.
- Het Financieele Dagblad, 'Lubbers geen kandidaat voor post Delors', 4 oktober 1993.
- Hiltermann, G.B.J., 'De wereld vandaag „Strikt persoonlijk”', *De Telegraaf*, 25 juni 1994.
- Horst, Han van der, *Onze premiers (1901-2002). Hun weg naar de top* (2007).
- Houdt, J.W. van, 'Commentaar. Top kent alleen verliezers', *Nederlands Dagblad*, 27 juni 1994.
- Houdt, J.W. van, 'Sterker in het Torentje dan daarbuiten', *Nederlands Dagblad*, 4 november 1992.
- Houdt, J.W. van, 'Vader des Vaderlands', *Nederlands Dagblad*, 3 mei 1986.
- Houdt, J.W., 'Rokende puinhoop na diplomatiek bloedbad', *Nederlands Dagblad*, 28 juni 1994.
- Janbroers, Petra, 'EG-ministers torpederen Nederlands EPU-ontwerp. Van den Broek moet in het stof bijten', *De Telegraaf*, 1 oktober 1991.
- Jansen van Galen, John, 'Tien jaar moreel ondernemerschap', *HP/De Tijd op zondag* 1 (1992) 20-21.
- Jansen, Jaap, en Arendo Joustra, 'Soms krijg je te veel lof, soms te weinig kritiek'. Tien jaar Ruud Lubbers maakten van het premierschap een machtig ambt', *Elsevier* 48 (1992) 12-17.
- Janssen, Roel, 'Laatste ronde in de slag om Euro-banen en -posten', *NRC Handelsblad*, 4 september 1993.
- Joshi, Shashank, 'Honor in International Relations', *Harvard University Weatherhead Center for International Affairs Working Paper Series* (2009) 1-31.
- Joustra, Arendo (red.), *Ruud Lubbers. Manager in de politiek* (Baarn 1989).
- Joustra, Arendo en Erik van Venetië, *De geheimen van het torentje. Praktische gids voor het premierschap* (Amsterdam 1993).
- Joustra, Arendo, 'De grenzen van het premierschap. Mag de minister-president voorzonnepresident spelen?', *Elsevier* 45 (1989) 17-21.
- Joustra, Arendo, 'De zeis van Corfu: hoe Lubbers als voorzitter van de Europese Commissie werd gepasseerd', *Elsevier* 50 (1994) 30-32.
- Joustra, Arendo, 'Tango voor twee heren. Delors blijft om zijn opvolger Lubbers te helpen', *Elsevier* 46 (1990) 41-44.
- Joustra, Wio en Jos Klaassen, 'R.F.M. Lubbers, kandidaat', *De Volkskrant*, 28 mei 1991.
- Joustra, Wio, 'Lubbers kandidaat voor Europese Commissie', *De Volkskrant*, 4 mei 1994.
- Keulen, Sjoerd en Ronald Kroeze, 'Managerpolitiek: waarom historici oog voor management moeten hebben', *BMGN – Low Countries Historical Review* 127 (2012) 97-112.
- Keulen, Sjoerd en Ronald Kroeze, *De leiderschapscarrousel. Waarom iedere tijd zijn eigen leiders vraagt* (Amsterdam 2011).
- Knol, Aly en Yvonne Zonderop, 'Lubbers reduceert CDA en VVD tot requisieten', *Het Vrije Volk*, 2 augustus 1986.
- Koele, Theo en Willem Schoonen, 'Europese vrienden laten Lubbers vallen', *Trouw*, 18 juni 1994.
- Kok, F., 'R.F.M. Lubbers. Ideeënmachine die geen moment hapert', *NRC Handelsblad*, 3 november 1982.
- Koninck, Marc de, 'Roet Loebbers' in Amerika', *De Limburger*, 19 maart 1983.

- Koopman, Paul en Peter de Vries, ‘Het spel gespeeld? Zo gaat dat dus niet’, *Twentsche Courant/Rotterdams Dagblad*, 8 juni 1994.
- Kruithof, ‘Lubbers: alleenheerser in politiek Nederland’, *Leeuwarder Courant*.
- Kruithof, Henri, ‘Doet Lubbers het wel of doet hij het niet?’, *Trouw*, 28 juni 1991.
- Kwast-Van Duursen, Marja, ‘De minister-president en de Europese Raad’, *Internationale Spectator* 38 (1984) 655-661.
- Lafort, Frank en Pierre Huyskens, ‘Premier Lubbers kijkt terug op „verrassend jaar”’. „In augustus ging er iets mis...”, *Elseviers Magazine* 39 (1983) 12-17.
- Lafort, Frank, ‘Lubbers, van politicus tot staatsman’, *Elseviers Magazine* 40 (1984) 36-37.
- Landtsheer, C., D. de Vries en P.D. Vertessen, ‘Political impression management: How metaphors, sound bites, appearance effectiveness, and personality traits can win elections’, *Journal of Political Marketing* 7 (2008) 217–238.
- Lane Keller, Kevin, ‘Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity’, *Journal of Marketing* 57 (1993) 1–22.
- Leeuwarder Courant, ‘Op bezoek bij Thatcher’, 3 maart 1983.
- Leeuwarder Courant, ‘Parijse krant ziet Lubbers wel zitten als EG-president’, 23 mei 1989.
- Limburgsch Dagblad, ‘Bliksembezoek aan Margaret Thatcher. Lubbers pleit voor geringe verhoging landbouwprijzen’, 3 maart 1983.
- Limburgsch Dagblad, ‘Generatiewisseling na verkiezingen. Tal van ministers komen, gaan of wisselen van post’, 6 mei 1989.
- List, Gerry van der, *Alle 42 Premiers. Hun Leven En Loopbaan* (2010).
- Lodewijks, Jaap, ‘Lubbers: Mijn Europees gevoel is sterk. ‘De Europese eenwording kent lange wegen’’, *Haarlems Dagblad*, 9 juli 1988.
- Lowe, John, ‘Buitenlandse zaken worden steeds binnenlandser. ‘De tegenstelling Lubbers -Van den Broek is er niet en mag er ook niet zijn!’’, *De Groene Amsterdammer* 115 (1991) 4-5.
- Lunshof, Kees, ‘Kabinet Lubbers kan niet om plaatsingsbesluit heen’, *De Telegraaf*, 27 maart 1984.
- Lunshof, Kees, ‘Kruisraketten bepalen lot van kabinet’, *De Telegraaf*, 24 januari 1984.
- Lunshof, Kees, ‘Wollige Lubbers werd successtory’, *De Telegraaf*, 3 november 1992.
- Maat, Leo, ‘Lubbers zet rijkelijk laat de Europese eindspurt in’, *ANP*, 3 mei 1994.
- Meershoek, Ron en André Vermeulen, ‘Tien jaar Lubbers’, *ANP*, 29 oktober 1992.
- Meijer, Cees, *Jan de Quay (1901-1985). Een biografie* (2014).
- Meijer, Leonoor, ‘De perfecte handelsreiziger’, *Trouw*, 7 november 1992.
- Meines, Rob, ‘Bevoegdheid premier ‘behoorlijk probleem’’, *NRC Handelsblad*, 9 november 1990.
- Meines, Rob, ‘De Haagse zelfmoord’, *NRC Handelsblad*, 2 oktober 1991.
- Meines, Rob, ‘De staat van Lubbers: De staatsman. In Nederland mondiaal, daarbuiten erg Nederlands’, *NRC Handelsblad*, 2 november 1992.
- Meines, Rob, ‘Lubbers en Van den Broek botsen over bevoegdheden’, *NRC Handelsblad*, 31 oktober 1990.
- Merrienboer, Johan van, Peter Bootsma en Peter van Griensven, *Van Agt. Tour de force. Biografie* (2008).
- Meurs, Wim van et al., *Europa in alle staten. Zestig jaar geschiedenis van de Europese integratie* (Nijmegen 2013).
- Milewicz, Chad M. en Mark C. Milewicz, ‘The Branding of Candidates and Parties: The U.S. News Media and the Legitimization of a New Political Term’, *Journal of Political Marketing* 13 (2014) 233-263.
- Mulder, Rimmer, ‘De opkomst van een ijverig man. Lubbers woekert met de van God gegeven talenten’, *Brabants Nieuwsblad*, 29 oktober 1982.
- Nederlands Dagblad, ‘Dagbladen’, 1 juli 1994.
- Nederlands Dagblad, ‘Hij moet vaker hockeeyen en in zijn gezin zijn’, 4 november 1992.
- Nederlandse Atlantische Commissie, *Nederland en de kernwapens* (Den Haag 1987).
- Nieuwsblad van het Noorden, ‘Bouterse wint fors bij Surinaamse verkiezingen. Van den Broek sluit militair ingrijpen niet uit’, 27 mei 1991.
- Nieuwsblad van het Noorden, ‘Nederlaag Lubbers op Korfoe komt hard aan’, 27 juni 1994.
- NRC Handelsblad, ‘De Lubbersjaren’, 3 november 1992.
- NRC Handelsblad, ‘De oplossingsmachine. Portret van R.F.M. Lubbers’, 4 november 1989.
- NRC Handelsblad, ‘De wedloop voorbij’, 25 juni 1994.
- NRC Handelsblad, ‘Dehaene zou braver aan de hand meelopen dan Lubbers’, 7 juni 1994.
- NRC Handelsblad, ‘Delors kiest jubilerende Lubbers’, 4 november 1992.
- NRC Handelsblad, ‘Lubbers heeft er geen gras over laten groeien’, 4 mei 1994.
- NRC Handelsblad, ‘Lubbers kandidaat voor opvolging van Jacques Delors’, 4 mei 1994.
- NRC Handelsblad, ‘Lubbers vleit Duitsers in lobby voor EU’, 13 mei 1994.
- NRC Handelsblad, ‘Lubbers: uitstel van raketplaatsing brengt Russen in verlegenheid’, 12 juni 1984.

- Oppenheim, Alice, ‘Soms heb ik er echt wel eens genoeg van’. CDA-lijsttrekker Ruud Lubbers, de regelaar van het kabinetsbeleid’, *Elseviers Magazine* 42 (1986) 12-20.
- Ornstein, Leonard en Max van Weezel, ‘Primus inter pares Lubbers: ‘De Golf vreet aan me’’, *Vrij Nederland* 52 (1991) 6-11.
- Poll, Henk van de, ‘Dehaene meest bedreigend voor Europese carrière Lubbers’, *ANP*, 4 mei 1994.
- Provinciale Zeeuwse Courant, ‘Thatcher had bijzondere band met ‘Roed’ Lubbers’, 23 november 1990.
- Puchinger, George, *Nederlandse minister-presidenten van de twintigste eeuw* (Amsterdam 1994).
- Raalte, Ernst van, *De minister-president* (Den Haag 1917).
- Reformatorisch Dagblad, ‘„Positieve grondhouding” nog gebleven. Lubbers vecht door na Frans-Duits akkoord’, 31 mei 1994.
- Rehwinkel, Peter, *De minister-president. Eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?* (Groningen 1991).
- Roethof, Guikje, ‘Ruud Lubbers en de politieke evenwichtsbalk. ‘Ik denk dat ik nog steeds iets jongensachtigs over me heb’, *De Groene Amsterdammer* 115 (1991) 3-5.
- Rood, Niels (ed.), *Het succes van Lubbers: hoe word ik minister-president?* (Amsterdam 1989).
- Rozemond, Sam, ‘De premier, de minister en de fricties’, *HP/De Tijd* 41 (1991) 21-23.
- Schampers, Bert, ‘Top-benoemingen bij Europese Commissie, Westeuropese Unie en NAVO. Brusselsse stoelendans weer in volle gang’, *Dagblad De Stem*, 14 februari 1994.
- Schendelen, M.P.C.M., ‘Lubbers’ afgang: in Den Haag zou men moeten aanvaarden dat de belangen van Lubbers en van Nederland nu danig verschillen en dat de laatste voorrang verdienen’, *Intermediair* 30 (1994) 13.
- Schneider, Helmut, ‘Branding in Politics - Manifestations, Relevance and Identity-Oriented Management’, *Journal of Political Marketing* 3 (2004) 41-67.
- Scholten, Wilfried, *Mooie Barend. Biografie van B.W. Biesheuvel 1920-2001* (2012).
- Sharman, Jason C., ‘Rationalist and Constructivist Perspectives on Reputation’, *Political Studies* 55 (2007) 20-37.
- Smith, Gareth, ‘Conceptualizing and Testing Brand Personality in British Politics’, *Journal of Political Marketing* 8 (2009) 209-232.
- Smith, Gareth, ‘The 2001 General Election: Factors Influencing the Brand Image of Political Parties and their Leaders’, *Journal of Marketing Management* 17 (2001) 989-1006.
- Spoor, André en Sytze van der Zee, ‘De democratie raakt ontworteld en overbelast’, *Elsevier* 43 (1987) 14-21.
- Steinmetz, Bert, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000).
- Tijn, Joop van en Max van Weezel, ‘Lubbers mag het kabinet niet voor zich annexeren. Dat imago van Ruud Shock mag hij niet te lang houden’, *Vrij Nederland* 45 (1984) 7.
- Tijn, Joop van en Max van Weezel, ‘De aan-, op-, af-, terug-, weg- en invliegvarianten van Lubbers: en de Amerikanen, en zij alleen, vetoën die weer’, *Vrij Nederland* 45 (1984) 5.
- Tijn, Joop van en Max van Weezel, ‘Na de troonsafstand. De heiligverklaring van Ruud Lubbers – omdat de Andriessen-lobby te weinig tijd kreeg’, *Vrij Nederland* 43 (1982) 1-2.
- Tijn, Joop van en Max van Weezel, *Inzake het kabinet Lubbers* (Amsterdam 1986).
- Tijn, Joop van, ‘Nederland heeft zich definitief bij Lubbers neergelegd. De premier kan nu alleen nog maar over zichzelf struikelen’, *Vrij Nederland* 50 (1989) 1.
- Time, ‘Ruud Shock. The crunch and the cruise’, 23 januari 1984, <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,949952,00.html> [geraadpleegd op: 13-3-2015].
- Tromp, Jan en Erik van Venetië, ‘Ik ben niet geschikt te schrijden als De Gaulle’, *De Volkskrant*, 2 november 1991).
- Tromp, Jan, ‘En wiesch de handen...’: de affaires rond Schoo, Vaclav Havel en Hirohito als lichtbeelden bij de stijl van Ruud Lubbers: de premier in de rol van Pontius Pilatus, *Haagse Post* 74 (1987) 12-15.
- Trouw, ‘Lubbers stelt zich nu echt beschikbaar voor post van Jacques Delors in Brussel, 4 mei 1994.
- Trouw, ‘Met zijn allen koffiedik kijken over kansen van Lubbers’, 16 december 1992.
- Veestraeten, Jan, ‘Belgische oud-premier Wilfried Martens: ‘Lubbers mag Margaret tegen Thatcher zeggen’’, *Friesch Dagblad/Twentsche Courant*, 31 oktober 1992.
- Velde, Henk te en Piet de Rooy, *Met Kok. Over Veranderend Nederland* (Amsterdam 2005).
- Velde, Henk te, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002).
- Velde, Henk te, *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam 2010).
- Ven, Jan van der, ‘Lubbers mikt toch op post in Brussel’, *Het Parool*, 29 september 1993.
- Venetië, Erik van, ‘Langzaam komt de leider los van de grond’, *De Volkskrant*, 31 oktober 1992.
- Vis, Jan, ‘Komst ‘kanselier’ Lubbers wekt toorn van Thorbecke’, *Het Financieele Dagblad*, 12 november 1990.
- VPRO, ‘Marathoninterview met Ruud Lubbers’, http://www.vpro.nl/speel.POMS_VPRO_056031.html [geraadpleegd op: 11-4-2015].
- Vries, Peter de, ‘Wat er fout was aan Lubbers’ campagne’, *Nieuwsblad van het Noorden/Limburgsch Dagblad/Leeuwarder Courant*, 27 juni 1994.

- Weezel, Max van, 'Van koop- tot staatsman, *Vrij Nederland* 53 (1992) 22-24.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (ed.), *Voor de Eenheid van Beleid. Beschouwingen ter gelegenheid van vijftig jaar Ministerie van Algemene Zaken* (Den Haag 1987).
- Wijnands, Math, 'Premier Lubbers blijft optimistisch over wetslagen Eurotop: 'Ik ben zeker geen moedeloos man'', *Limburgsch Dagblad*, 5 december 1991.
- Wijnen, H.A. van, 'Ruud Lubbers verbleekt in Thatchers licht', *Het Parool*, 14 mei 1983.
- Winkel, R., 'Was het niet in Lillehammer, lieve Gro...', *Het Financieele Dagblad*, 14 mei 1994.
- Wolf, Reinhard, 'Respekt. Ein unterschätzter Faktor in den Internationalen Beziehungen', *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* 15 (2008) 5-42.
- Wood, Steve, 'Prestige in world politics: History, theory, expression', *International Politics* 50 (2013) 387-411.
- Zenderen, Hans van, 'Lubbers', *De Gooi- en Eemlander*, 3 november 1992.
- Zwaap, René, 'De grijze revolutie', *De Groene Amsterdammer* 118 (1994) 5-7.
- Zwart, Milja de en Harko van den Hende, 'Vroeg op kantoor, veel gedaan, niks opgeschoten', *De Volkskrant*, 31 oktober 1992.